Українська хата

Жовтень

Київ—1911

Зміст:

Гр. Чупринка. Ціною крови 437
Ів. Липа. Дух Всесвіту 438
М. Шаповал. „Українській Хаті“ 444
Н. Романович. Казки життя 445
С. Вітренко. Який же жаль 450
Галина Журба. Свято 451
Ол. Неприцький—Грановський. Сестрі 459
Д. Казармів. Що кровю писане, оживе! 460
Мак. Рильський. З циклю „Контрасти“ 461
І. Якобзон. Тут повинні би рожі стояти, новеля в перекл. **Ольги Кобилянської** 462
М. Євшан. Лицар темної ночи 468
В. Грищинський. Що таке нація? 476
М. Коваленко. Ніби в осінь пізню 489
М. Сріблянський. Нова ера 490
Л. Красовський. Іскра 495
Гр. Шерстюк. (некролог) 496
До читачів. 497
Бібліографія 498

(див. останню сторінку).

Прудчіш од мислі проносився Дух там і скрізь, щедро сіючи зародки орґанізованного життя, що віки віків блукають у безоднях, що влучають на планети, перекидаються з одної до другої.

І бачив: коли якому світові наближається кінець, коли на його простиглих тілах згасає святий вогонь, то в поміч приходять живі створіння, що як цвіль укривають небесного мерця, швидко множуться, зростають, кращають, кріпнуть у боротьбі і на ріжних планетах прибирають безмірно ріжні вигляди.

І всі, рухомі й нерухомі, во імя всесвітнього поступу, точуть мов черви планету, переробляючи глину і пісок на гумус, гумус і воду на гази, з яких лехкі улітають в світові безодні, щоб там із роспаду смерти зародити новий світ, а инші мов саваном окутують небесне тіло, що б дати йому нову енергію при відродженні.

Ширяючи в світі світів Дух залетів і в нашу сістему, буденну й сумну, безцвітну й однакову, з нашими вбогими Волосожаром і Чепігою, Возом і Косарями...

І не спиняв зору на цих первістних світах, де було йому так тісно.

І коли пролітав біля нашого дрібненького, погасаючого Сонця, зненацька торкнув Землю, сю порошинку в світах своїм нетлінним крилом, самим лиш краєчком края...

Незмінний, вічно однаковий пронісся далі лишивши на Землі частку своєї безсмертної сили.

— — — — — —

І от на Землі постали відміни:

Люди — світова цвіль — покинули боротьбу за плотські втіхі, почали вдивлятись у зоряне небо, безмірне й безкрає, чудодійне й загадкове, для них — вічно однакове. Частка Духа Всесвіту втілилася в людей — то розливалася в народних масах, то скуплювалася в окремих особах, яких тоді звали Непереможцями, Геніями, Гіророками.

Люди почали розвивати въ собі велич духа, сами робилися як духи і втілили в себе найбільший розцвіт всесвітньої орґанізації -- Свідомість.

І тоді зрозуміли Вічність.

— — — — — —

Кружляючи в обмежних просторах свого маленького світу, од планети до планети, Дух Землі, нетлінний, а смертний вертався до дому і тут почутив сліди Духа Всесвіту.

Одним помахом невагових крил облетів свою Землю навкруги і побачив одміни.

Тоді подихнув на свідомих людей подихом смерти, що б стерти їх з лиця Землі.

І от між ними постало безглуздя: знову повелася боротьба за плотські втіхи, почалися війни і ворохобні, відродилися царства, знову смерть запанувала на Землі.

Дрібненькі створіння борюкалися, билися, одні народи нищили та неволили других, Земля вкрилася трупами...

Та не мали змоги сами люде винищити себе самих, бо світова сила — Сонце викликала до життя все нових і нових.

Так проминули віки — для Духа Землі один день.

— — — — — —

Коли він зрозумів, що так не здолає винищити людей і тим побороти силу Духа Всесвіту, то утворив страхітне Чудище — чорну масу, велику як гору, геть укриту зміячими хвостами, без голови, без очей, без серця...

Як пошість перекочувалося по Землі Чудище з краю в край, випускаючи тисячи довгих і товстих мацунів, що в мент один оплутували і роздавлювали цілі полчища людей, били їх як громами.

За ним уся дорога вкривалася чорною смертю, дерева мов покоси падали, підтяті під корінь, трави й квіти спопелялися, села й міста зрівнювалися з землєю... І там, де воно прокотилось, усе поверталося в пустиню, повну смороду й жаху.

Усе гинуло під страшним тягарем Чудища. Маса його ненажерлива, незнаючи відпору, чим раз зростала...

Та зростала між людьми і сила Духа Всесвіту і все скуплювалась, все скуплювалась і ось втілилася в одного — Непереможця.

І коли Непереможець почутив у собі ту силу, — зараз же став до бою.

Чудище як вихор налетіло на його, ударило як блискавицями своїми хвостами, та враз отскочило назад і зменьшилось на половину.

А Непереможець стояв непохитний.

Тоді Чудище знову наскочило на його, ударило й обхопило всіма своїми зміячими хвостами, — і хвости ті в безсиллі повисли.

— — — — — —

Дух Землі бачив усе і зрозумів, що ніяка його потвора не здолає Непереможця. Тоді сам пустив в його влучну стрілу, просто в серце, що б тим одразу знищити на Землі силу Духа Всесвіту.

Непереможець упав трупом, а з рани пробитого серця вибухнув високо в гору фонтан гарячої крови...

І коли одна капля впала на його труп — він ожив і знову став до бою.

І коли фонтан живої крови, розбившися в повітрі на миліарди порошинок, падав на землю, — усе на ній воскресало: ожили мерці, що були присипані глиною, постали села й міста, що були зрівняні з землею, розпустили віти дерева в лісах, послалася зеленим килимом трава в степах...

— — — — — —

Дух Землі бачив і зрозумів, що стрілами своїми не здолає знищити Духа Всесвіту.

Тоді дмухнув і пустив на Непереможця страшний ураган, що з неймовірною силою струснув Землю, закрутив над Непереможцем і враз насипав на його велику могилу — гору.

На мент Земля по всій поверхні була позбавлена безсмертної сили, та тільки на один мент, бо зараз же з могили — гори почало рости дерево...

І росло на очах оторопілих людей так швидко, немов із моря виринало...

Кожної хвилі кидало нові й нові гілля, розвивало віти ширше й ширше, зазеленіло, росквітлося, рясно вкрилося овочами.

Під густою короною дерева — велетня ходили люди. Люди ходили і зривали овочі, що безперестанно наливалися на могутних вітах і гілках...

І де б не простягали руки, — доставали овочі, їли їх і безсмерття по каплі проходило в їхні душі...

А дерево все зростало, роскидало все нові віти, родило нові овочі.

Так минули віки, — для Духа Землі один день.

— — — — — —

І коли він побачив і зрозумів, що дерева безсмерття вже знищити не можна, бо навіть спалене вогнем воно дасть попіл безсмерття, що розвіється між людьми, — тоді поверх дерева всіх накрив великою як небозвід, чорною банею, — тонкою і непрозорою, твердою і непорушною...

І радів Дух Землі, що переміг таки силу Духа Всесвіту, що вже Свідомість не вийде з під покрова темряви на світ білий, а там і загине разом із людьми в домовині вічній...

І от стала під деревом ніч безпросвітна, темніща темної тьми.

І не було там видно найменьшого проблиску Сонця, ні Зорь, а ні Місяця. Не було ні вітру — бурі, ні грому — блискавки.

І скамяніли люди і звіри, птахи і рослини від жаху перед тьмою і тишою.

І не розуміли, що з ними сталося: звідки взялися темрява непроглядна і тиша холодна.

Ніхто не бачив уже дерева безсмерття, ні трав шовкових, ні квітів яскравих.

Усі скамяніли, стояли нерухомо на місці, а коли простягали руки в гору, — ловили саму темряву. Тоді в роспуці опускали їх...

І боялись поворухнутися, зійти з місця, що б не впасти в чорну безодню.

Хижі звірі та птахи — нічвиди царювали тут і на вибір хапали собі здобич

І гадали люди, падаючи в безсиллі на землю, що вже прийшов усьому кінець.

І бажали до нестями, усім єством жадали світу Сонця, лиш світу... лиш світу — і більше нічого!

І цією єдиною жадобою були повні їхні душі, цією єдиною надією тільки й жили...

Так проминули віки, — для Духа Землі один день.

— — — — — —

І от звідкісь стало проходити ледве - ледве помітне світло.

Щось непереможне почало розгонювати непроглядну пітьму ночи, немов десь далеко — далеко розвіднювалося.

Почали виринати з пітьми постаті.

І ставали постаті чим раз виразніші...

І вдивлялись люди і дивом дивувалися: кожна постать сама з себе розливала навкруги білий світ...

І чим далі, то дужче світились люди, за ними звіри й птахи, дерева й кущі, трави й квіти — усе світилося, розгоралося, мигтіло...

Кожне створіння, кожна рослина стала маленькою білою зорєю...

Зверху — покров темряви, а під ним наче миліони блискучих зорь, рухомих і нерухомих, що розгораються, мигтять, світять повним блиском...

І запанував під покровом темряви такий ясний та дивний світ, якого люди не бачили ніколи.

І не було там ночи і не було дня — а лиш світ.

Коли ж при власному дивному світі люди підняли голови в гору, — побачили, що дерева — велетня вже нема а з гори гнітить їх покров темряви, заслонює небо і сонце.

Тоді вони дружно, повні сили й енергії, колупали, довбали, різали і рвали покров тьми маленькими шматочками, прокладаючи путь до загубленого неба.

А коли перші проміння Сонця прорвалися крізь пробиту щилину, коли люди побачили вічне небо, — то з усіх грудей враз вибухнув такий могутний побідний крик радощів, що велика як небозвід чорна баня, тонка і непрозора, — як лехкий дим злетіла в гору і ростанула безслідно в повітрі...

Іван Липа.

„УКРАЇНСЬКІЙ ХАТІ“ незабутній присвячую.

Зіронька з неба зірвалась в безмір'я,
Слід свій осяяла,
Світло розтаяла,
Кинула дарма свій клич
В темну безкрилую ніч —
Жертва вечірня...

Мрія останняя мати зневір'я,
Тихо розтанула,
В серце не глянула,
Кинула тінню свій сум
В хаос розірваних дум —
Жертва вечірня...

Дівчина зраджена, гнана з подвір'я,
Батька забула,
Матір минула,
Сум свій пекучій, тугу і біль
Кинула в лоно розбурханих хвиль —
Жертва вечірня...

Край наш роскішний, як мрія безмірна,
Тьмою окурений,
Світлом одурений,
Очі заплющив у рабства в труні,
Пісню кінча на останній струні —
Жертва вечірня...

Той, що нас кликав на верхогір'я,
Ставши над нами,
Як хрест на кургані,
З чолом поета въ терновім вінку
Випив від нас же отруту гірку.
Жертва вечірня...

М. Шаповал.

КАЗКИ ЖИТТЯ.

— Букет конвалій для пані, — мовила покоївка, вносячи квіти до сальону. — Хтось прислав пані.

Пані Косовська, що сиділа біля каміну задумана, з книгою в руках, підняла голову.

— Від кого квіти?

— Не казали від кого.

— Ну, поставте у вазу поруч з трояндами, що пан нині купив. Се, певне, моя Галочка мамі своїй конвалії прислала; що ж се її дома нема, година пізня — чи до покоївки, чи сама до собе говорила пані Косовська.

— То се ти, жінко, сьогодня будеш обсипана квітами, — всміхнувся пан Косовський, виходячи з свого кабінету.

— Ну щож, се приємно й на старости. Пятьдесят років мені, мій друже, нині, пятьдесят років.

Чоловік підійшов і поцілував руку жінці.

— А мені отсе вже незабаром пятьдесят два буде, бач, зовсім старий.

— Старіємося, друже мій, старіємося, — провела пані Косовська рукою по голові чоловіка.

Він сидів уже поруч неї на софі.

— Отсе я майже цілий день сижу тут і думаю, згадую, — мовила жінка. Так чомусь в сей день немов ітоги життя всього підводиш.

— Що ж тобі згадується?

— Так, ріжне. То уривки якісь, то якась довга історія. Пригадую які ми були замолоду...

— Як сильно пахнуть конвалії, — перервав раптом чоловік, — як напоюють все повітря.

— Еге, конвалії сильно пахнуть і приємно; я їх дуже люблю.

Чоловік підвівся, підійшов до столу з квітками, нахилився над вазою і впивав, впивав їх запах.

— Як гарно, — сказав він, вернувшись до жінки.

— Такий свіжий, сильний аромат... І знаєш, отсей сильний аромат, сей сніп конвалій нагадав мені найкращі хвилі мого життя.

— Які ж се хвилі? Можна й мені про се знати?

— Можна моя, люба. Тай тепер, коли ми вже постарілись, мені здається, нам взагалі можна все знати один про одного. Навіть, як би я коли зрадив тобі або ти мені, тепер ми спокійно могли б про се говорити, правда?

Пані Косовська занепокоєна насторожилась.

— Се я так, між иньшим сказав. А тепер слухай, розповім тобі про найщасливійшу хвилю життя, про яку нагадує сей сніп конвалій.

Пан Косовський встав, пішов до столу, витяг з вази пук конвалій і знов сів поруч жінки.

Вечоріло. Огонь в каміні палав (не вважаючи на весну пані Косовська мерзла) і освітлював куток кімнати, де сиділи чоловік і жінка. Сутінки полягли на меблях, на підлозі, на стінах. Відблиск каміну освітлював постаті й облича Косовських. Пані напружено чекала, а чоловік злегка всміхався, немов сам до себе, на зустріч споминам, що налинули на нього.

— Се було двадцять шість років тому. Я був молодий та дужий, повний віри в себе. З успіхом боровся за життя, боровся й за краще життя для людства. І не міг нарікати на долю, лихого мало вона мені давала, Але найбільше щастє зазнав я через жінку...

Пані Косовська уважно глянула чоловікові в лице. Очі йому блищали, палали, а він підносив до лиця конвалії і впивав запах їх.

— Так, через жінку. Розповісти тобі докладно, все як було?

— Кажи все, — затремтів голос жінки.

— Іхав я на вакаціях лічитися в Крим, більше спочить, як лічитися. Іхала туди і одна панна, молода вчителька...

— Вчителька? — здивовано й занепокоєно озвалася жінка.

— Вчителька, з якою я вже гарно зійшовся ..

— Гарно зійшовся? З ким же се? — трівожно застогнав голос пані Косовської.

— ... І яка була моєю нареченою, та мала бути моєю жінкою, — докінчив пан Косовський.

— А-а, — заспокоєно і радісно простягла пані. — Далі?

— А далі так. Оселилися ми з сею молодою панною в однім отелю і навіть на однім поверху, бо хотілося нам як найбільше у купі бути. Пригадуєте ви ту панночку, пані?

— Еге, — зітхнула жінка, і присунулася та поклала руку на його плече, — пригадую.

— Ну ось ми вдвох гуляли, їздили в гори, просижували місячними ночами на балконі — тоді такі чарівні були ночі, як ніколи потім — і ми, ми цілувалися до схочу з тою панночкою... Чи памятає панночка?..

— Памятає, — схвильовано прошептала пані Косовська.

— Аж ось одного вечора та панночка збералася рано спати лягти, щоб ранесенько встати, десь їхати в гори, і не схотіла на балконі сидіти любуватися місяцем, морем. Я сам сидів. Аж бачу, виходить щось в білім, волоссє розсипане, золоте, пишне волоссє...

— Тепер воно срібне вже, — торкнулася свого волосся пані Косовська.

— ...Золоте волоссє, розсипане по плечах. Увійшла ся панночка й просить: „вибачай Андрію — ми, бач вже на „ти“ були з нею, незабаром мали побратися — мені щось душно в хаті, хочу свіжим повітрям дихнути. Не дивись на мене“, просить. А я вже не знаю, чи дивитися чи ні, хочеться подивитися, та боюсь. Поглядаю скоса. Посиділи так. Потім якось руки наші сплелися, очі й губи стрілися, і я вже не боявся на мою панночку дивитися. А вона була така гарна і така чарівна в білій легкій сукні...

Ще близше присунулася пані Косовська, до чоловіка. Зморшки розгладилися на обличчі, очі помолоділи й світилися.

— Біла, з ніжними бликитними крапками, мрійно додала вона.

Чоловік обняв її.

— У знаєш, ми цілувались до нестями з моєю панночкою. В перервах дивилися на місяць, на море і серця наші тихо розмовляли. Потім місяць сховавсь за хмару...

— Памятаєш, хмара була як постать льва...

— І місяць сховався за голову льва... Тоді я і взяв мою панночку на руки, поніс в її кімнату...

— Андрію, — поклала пані Косовська на уста йому свою руку; лице її румянцем палало.

...І в оселю людську на землі спустивсь небесний сон. Ми поринули не то в сон, не то в мрію, не то в казку. Ми стали легкі як духи і витали десь в ефірних просторах. Тільки сильний, солодкий запах конвалій, яким повне було повітрє, один міг пригадати нам, що ми на землі.

А ранком нас зустріло золоте гаряче сонце, море крізь вікна чарувало й манило до себе, весь світ нам всміхався, а конвалії, цілий сніп яких стояв на столі, так пахли, так пянили.

Се була найщасливійша хвиля мого життя: я мав жінку...

Пані Косовська обняла двома руками голову чоловіка, пригорнула до себе й торкнулася устами чола.

На хвильку поклав він голову їй на плече. Потім випростався, підніс квітки до лиця, понюхав і наче в споминах поринув.

Вогонь в каміні то згасав, то знов полумєм брався. Вуголля догорало.

Пані Косовська трошечки піднялася, щоб підкинути вуголля в камін.

Чоловік її откинувсь на спинку софи і проводив рукою по чолі.

— І ще маю розповісти про хвилю, також неповторну в життю, як і та, про яку що-йно розповів, хвилю, яка переживається раз у життю. Се вже пізнійше і... і також через жінку.

— Знов через жінку, таке вже моє щастє. Тільки до тої прекрасної хвилі треба було зазнати муки пекла. Та ось як воно було...

Пан Косовський подивився на жінку, на срібне мягке волосся, осяяне відблиском огню з каміну, потім глянув внутрь себе, десь в глибокі куточки своєї душі, де незайманими зберігалися самі дорогі спомини, і почав.

— З початку був кошмар якийсь. В тихий, затишний куточок людського житла наче буря втерлася. Щось стихійне,

надлюдське. І людина безпомічна. Крики, біганина, суета, лікар, якісь жінки... Природа воює з людиною, людина з природою...

Пані Косовська присунулася знов і глянула з цікавістю в обличче чоловікови. Воно запалом світилося, очі горіли.

— ...Стогнання, зойки, крики... Що б дав, що б їх не було... не було сеї муки. Але, нічого не поробиш, безпомічна, безсильна людина. Стисни зуби й мовчи, поки „вона“ мучиться... І раптом останній крик боротьби, крик раненого звіра, крик істоти, що на порозі небуття стоїть — і кінець. І спокій і тиша, і втома і радість. В оселі людини зявилася дитина.

Мов чарівну казку слухала пані Косовська те, що чоловік казав; боялася поворухнутися і напружено слухала.

— Памятаєш, Галю, я держав тебе за руку, і ми дивилися разом на нашу дитину, н а ш у д и т и н у. Я став на коліна, коли вся ся страшна історія скінчилася і стояв довго — довго. Дивився на тебе, на дитину, що в куточку ліжка лежала. Солодка хвиля залила мою душу. Я був гордий, щасливий: я мав жінку, мав дитину.

Пані Косовська обтерла очі і пригорнулася до чоловіка.

— Потім малесеньке дитятко поклали в ліжечко й покрили червоною ковдрою...

— Червоною, бо тобі до вподоби була червона... і з рожевою підшивкою, прошита шовковими рожевими нитками, — мрійно зітхнула пані Косовська.

— А на вікні стояли конвалії, які хтось недавно поставив і вони так сильно пахли, що треба було винести їх з тої хати де мати й дитина лежали. Я їх виніс у свій кабінет і потім, як ти спала, топив в них своє палаюче лице, і вони наче освіжали його.

От же бач, найкращі хвилі в моїм життю через жінок, як я тобі й казав. Се чарівні казки життя.

Пан Косовський зітхнув і хотів піднятися з софи. Але жінка не пустила його. Вона держала його за руку, нюхала конвалії, що в руці його були, і казала:

— Знаєш, се наче ті самі конвалії, що тоді були, наче ті самі... Так само пахнуть вони.

Пан Косовський встав і підняв за руку жінку з софи
— Єге, так само пахнуть вони...
І поцілував її зо всією силою любови, яку проніс через все життє і зберіг непохитною на старість.

Нат. Романович.

***

Який же жаль, який же жаль,
Що ти не вмієш погадати,
Що ти мій біль, мою печаль
Так і не зможеш розгадати.

А я надіявсь і дурив
Себе надіями даремно,
Аж ось до брами вже привів
Своє сумне життя нікчемне.

Таїв я тайну цілий вік
І біль душі і крик шалений,
А ти, а ти — пішла у бік,
І згорда глянула на мене.

Не раз не два я поривавсь
Тобі открити власну душу,
Та голос, голос обірвавсь,
Тепер мовчати я вже мушу.

І всюди ти, і всюди ти...
Невже з тобою я ростанусь,
Невже ж я мушу сам іти,
І там один на вік зостанусь?

Мабуть що так, мабуть що так...
Але, постій; ще раз погляну...
Я погляд твій туди візьму
Туди, туди — в глибоку яму.

С. Вітренко.

СВЯТО.

З циклю «ЦВІТУЧИЙ САД»

Кость сидів загаданий.

Голова його повисла в замисленні, а руки на грудях счепились. Біла сорочка, холоші в місячній посвіті були ще біліщі, а ноги босі звисали з полу.

В хаті було повно місяця і тиши. Стоючий в кутку сніп очерету пах зівялим сіном, на полу розіслане раденце, розмальоване срібним сяйвом, маячіло мов тиха вода, а в колисці спала дитина.

Хата вся зеленіла від клинових та липових гіллячок, як звичайно перед зеленими святками. Уктвітчані зілєм образи. Мужикові не спалось.

Мука пекуча тиснула йому серце та по краплині котилась крізь груди як кров. Гаряча з серця капаюча кров.

По розпаленій, мов, у гарячці голові товклися думки пошарпані, безладні.

— Господе, Господе!... Підніс голову та розглядівся по хаті очима повними печалі.

— Таке велике свято... хоч-би вже сьогодня прийшла, посиділа-б. Хоч цей день проти святої неділі.

Встав й походив по хаті у віконце заглянув.

Купчаки та маки, червоні, жовті, білі стелились кудись у глиб садка, мов одна повна цвіту, та пахощів місячна стежка.

Сів тоді Кость на лаві під вікном і думки його пішли цею стежкою безвільні, мов осліплені пожаром голуби.

Пішли якісь полохливі, засмучені.

— Було таке добре, тихе життє... зразу ще, тоді... щоб ти не діждавсь... — закляв нараз та покрутив головою — щоб ти не ступив на добре місце!..

Потім знов прийшла меланхолія спогадів.

— Було таке добре тихесеньке життє... Марійка! моя малесенька!.. — тиснулись йому якісь ніжні голубині пестощі

на губи — моя Марійочка! Ті квіти сіяла вподовж призьби, вишивала йому от сю сорочку... Господе! що її зробилось, наврочив хто чи що...

Ну, не дурно знайшов був під ворітьми цей вузлик з настриженим волоссєм. Чари, так і знав! Так відтоді почалось, здуріла!

Бувало вернутся з поля обоє втомлені, сядуть на перелазі під ліщиною... У ніч жаби реготят, соловей щебече... Сидят тихо так, ані слова. Три рока ходив до неї, поки старий не помер, — тоді звінчались.

Потім дитина... Малесенький, улюблений його Семенко. Геть в нюю вдався: очі, личко, брови... І такий веселий, як вона. Господе! що її зробилось? Ми-ло-сер-дний!..

Стало йому так жалко самого себе, так несвідомо жалко свого подертого на клаптики серця, що припав лицем до власних долонів і тиснув зі всієї сили наче удушишитися хотів, задушити у собі ту муку, цей жаль.

— Пішла за тамтим... щоб тобі серце згоріло!.. за цим пройдисвітом. Приняв був його у хату, мов приятеля, грошей позичав... Ну, хто б надіявся... Підманув, як дурна полетіла. Дитину кинула, усе, усе! Здуріла!..

Сьогодня вже двадцять сьомий день... Сам варив, доглядав дитини, хати. Вернувся сьогодня з поля смерком, змучений, зжурений. Наніс зіля, уквітчав образи та стріху, нагодував дитину та покачав шмаття. Таке велике свято, хата не мастяна. Ну, таке-й буде... Вона йому скоро обридне... Що йому, пройдисвітові такому, перша? Хоч і гарна... тай що? І нагло прокинулась в Костеві вся його первістна натура сполучена з мужицьким завзяттєм. Його дика хіть помсти, самосуду. Зірвався не знаючи сам чого вхопитися, куди бігти.

— Колиб його впійняти, коли-б. Але холодна хвиля повітря ударила Костя в лице, велика, незглибна тихість ночі і те розпачливе пересвідченнє мухи, що заплуталась в сіть паучачу і втомилась власним бзиканнєм. Тут і там і скрізь нитки паутиня... Виходу нема...

Кинувся мов хворий на лаву і меланхолія вернула знову, вхопила його обіруч за горло.

— Йти та повіситись, — викристалізувалась нагло в його змученій думці проста, мужицька децізія. Кость не знав звідки ця думка у ньому взялася, — прийшла нагло, але як річ неминуча та давно сподівана і запала у його душу глибоко та твердо, як звалений в проваллє камінь.

Думав, думав так цілі безсонні ночі, цілі дні думав. Шукав чогось усе, аж його стали боліти ці думки... Мов вбитий між черепки голови залізний клинець. Тай ось наткнувся. Тоді нагло зробилось йому в грудях холодно. Чув що вигоріло у ньому якесь світло і попіл розсипався геть по всій душі.

Біль, що роздирав допіру серце на клаптики десь несподівано подівся і стало пусто... Страшенно пусто.

Охопив його нагло несвідомий якісь страх перед самим собою та жаль за цим терпіннєм, за цею мукою що нараз притихла. Але йшов вже далі насліпо, зі всією завзятою упертістю.

Витягнув з під лави мотузок. Пересунув по ньому жменею—чи не має вузлів. Потім підійшов до звязаного в кутку снопа очерету та помацав той, чи не буде лучий. Все робив так автоматично, звичайно та спокійно, як всяку роботу у будні. І нагло у тій великій тиші, в котрій товклося лиш одно серце Костеве, оглухле від власного боління, порушився і заплакав крізь сон Семенко. Тоді скочив, наче тручений невидимою силою, схопив мотузки люльки і став колисати:

— А, а, а... лю-лі... а, а, а!

В скронях йому забились молоточки та нехватило раптово повітря в хаті. Схилився над люлькою цілою грудею так що вчув під нею те маленьке, тепле тіло хлопчика скокійно дихавшого. В місячнім лагіднім півсвітлі личко дитини біліло як впалий з вишні пелюсток ніжний, несвідомий себе і такий маленький, маленький. Кость цілував його ноги, руки, голівку і здавалось йому, що ручки хлопчика оплітають його шию та тягнуть до себе з непоборною силою. Але та, що була у ньому, сила запалої раз постанови та завзяття перемогла тамту. Взяв на руки спячого Семенка чогось з ним по хаті покрутився, потім розіслав на землі раденце,

свиту, подушку і поклав на ній обережно дитину, — щоб часом не випало само з колиски, — потім ще чогось лазив по хаті, шукав чогось, але не знав чого, — доторкався з якимось здивуваннєм статків і обмотаний кругом мотуз затягав усе тісніше аж в'ївся йому в тіло. Потім знов похилився над Семенком. Хлопчик нагло віджмурив очі, поглядів на нього з німим якимось питаннєм, пожував губами і заснув.

— Господе!.. Превелике якесь зітханнє рвалось з грудей Костевих раз і другий, — Господе!

Тихенько вийшов у сіни.

Кури спали на драбині, а з відчиненого горіща падав легесенький, чуть помітний відблиск місячного світла. Кость станув під дверима та ще наслуховував що дієтся в хаті. Тихо було. Кость вийшов.

Двері за собою зачинив помалу та обережно і сів на призьбі. Величезний, блакітний спокій ночі розливався навкруги, а на листя, на квіти впала роса і зори чуть стали примеркати. Тоді Костеві вдало що садок, небо та земля роблят над ним суд.

— Руки на себе накладає... Господе!.. такий гріх! Щей проти святої неділі... у таке велике свято... Смерть сам собі робить...

І нагло став оправдуватись мов би перед цим небом превеликим, ясним,—перед цею землею необійнятою в свому замисленні й величности.

— Ну, та що робити, що? хоч і гріх... А така мука то ніби що? Як-же йому жити, коли вже ані краплиночки життя нема у ньому? як же далі жити? Просто... нема як. Хіба за таке коханє йому хто що дав? Заплатив чим? Значить воно непотрібне і значить йому прийшлось вмерти.

Ще кріпче обмотав кругом руки мотузок, аж пальці посиніли і закололо у них мов від комашні, а мужикові уявилося що якесь біле прадіво висотуєтся з його грудей і разсновуєсь по небі, по листях, по землі геть, геть по повітрі в даль. Розсновуєтся його любов, його печаль, засмученнє превелике та вічне без кінця і початку. І біло стало

від нього як від ладану в церкві... Від цього прадіва що з його грудей вимоталось.

Та мов у церкві стало тихо і урочисто як у велике свято... А в ньому мертва, бездонна пустка,... бо вимоталось вже до останку всеньке біле прадіво його життя.

Кость встав, підійшов до груші з розкинутими розлого вітами, в одну найбільшу гіль вглядівся довго, мовби робив якісь геометричні вимірі. Якимось механічним рухом став розматувати мотуз.

І нагло... весь завмер, ноги під ним омліли, відійняло руки,—звалився цілий плечим на грушу,—Марійка!..

Вийшла з садка біла як полотно, з очима повними смертного жаху і йшла до нього якоюсь розхитаною, непевною ходою. Не було у ній суму ані печалі, ані каяття тільки цей застиглий у сих лініях жах. Місячні проміні, вдавало заломлюются в ній і розливаются по білоті її лиця, сорочки, ніг босих.

Костеві теж вдало що камяніє від ніг, по груди, по серце, по уста, по чоло. Замерзає у камінь. Але як Марійка нагло стала, там серед подвірря з головою втиснутою між раміна,—обізвалась тихо, майже шопотом: Костю... то у ньому серце раптово забилось, мов голуб ранений уві-сні. Довго йому голос мер в горлі закім спромігся сказати байдужно і сухо: чого?.. Потім ціле проваллє мовчання.

— Костю!..

На одну мить захиталося щось у її рухові, мовби зараз мала відійти. Чекає лиш на одну відповідь, на одне слово і піде зараз геть собі.

Не розумів якого саме вона чекає від нього слова, та що взагалі може сказать він її тепер, з мотузком на шиї? Що він її може сказати?.. Шукав чогось навпомацки у собі, блукав по якомусь пустому погребі — що сказати, що сказати?..

Марійка стояла, як смерть біла тільки пасма чорних кіс з під хустини лягли на чоло і на скроні. Руки курчаво стискала та раз-у-раз розкутувала їх та закутувала у ріжок запаски з якимось гарячковим поспіхом. Здавалось, от зігнется зараз до самої землі, як гнется під вітром вибуяла

дівина... Білим келихом впаде у порох земний. „Прости,.. що-ж я винна що зломив вітер, що мушу лежать лицем у. поросі? Що я тому винна?“... І в цей мент Кость побачив що його любов до неї така велика як само терпіннє, котре виросло з його грудей. І може тому життє стало в ньому реаґувати знову з цілою своєю консеквенцією і безглуздом. Стоюче так з головою повислою, на її заклик відповів якимось нерішучим, знудженим голосом:

— Ну? . . .

— Костю, голубе!..

Риданнє кинуло нею раптом, захитало як подув вітру високими бадилями і з цим риданнєм жінки сколотився його низький, нервовий сміх.

— Ха - ха - ха!.. прогнав коханець?!... Ха - ха - ха!..

Докучило, й мед проїдается!.. Схопив її руку повиж локотя і в'ївся у нюю залізними пальцами.

Був мент, в котрім здавалось, що великі чорні челюсти землі відчинились нагло і цілий світ валится в нюю,— з небом, із зорами, цілісенький світ.

Потім захрипів якийсь голос костев-некостев, якійсь дивний, чужий голос.

— Ну, що-ж... пішла ти до нього, значить там була тобі дорога... Ну, що-ж... тут було тобі зле, значить? Не кликав, не держу, йди! Чого прийшла?.. Вертай собі, звідкіль йдеш.

Хвиля якогось дикого болю-роскоші розбіглась по його грудях, мозкові, всенькому тілі. Не було теперь у ньому вже ні сліда цієї страшенної тиши, яка пада довгою тінею від стоючої тут-же перед ним смерти. Смерти з чорними очима ямами, з руками оплітаючими в якісь любовній тузі його талію, чоло... Пересунулась по ньому долонь тієї смерти, як тінь затьмареного місяця по землі. І кров знову розлилася по його мозгові червоним, гарячим приливом життя. Гуділа в жилах, в серці всіма пульсами.

— Ха, ха, ха!.. ну забирайсь, гайда!—Шарпнув її з силою та потяг до воріт.

— Забирайся, забирайся!.. голос його хрипів і жебонів у грудях, а Марійка упала на землю, чіплялась його ніг з

риданнєм, котре не може вирватись криком з горла тільки грудь розриває, розтаскує. Вся обвисла в якійсь безсилі, в землю врилась коліньми, грудьми.

Тягнув її за руки крізь подвірря, волік по грудках, по траві скорчене її тіло з якимось завзяттєм, глухий на її сльози та стогін. Доволік до воріт, вхопив її за талію і став другою відчиняти ворота.

— Ой, не піду! вбий, заріж, не піду, не піду!

— Ге, тоді втікла, як не пускав, як просив... а тепер не хочеш?.. підеш.

— Не хочу, не хочу! вбий, заріж!..

І чим більш росла її роспач, чим більш пружилось в розпуці її тіло, тим швидче у ньому щось застигало, застигало... Відчинив ворота, але вже майже без відома поглядів десь за тин на вулицю і руки йому нагло опали.

Чув як вирвалось йому гнучке, спружисте тіло Марійчине, як в розхрістану його пазуху вчіпились її тремтючі руки і на затерплій груді вчув гарячі, лепкі чиїсь губи. Як сповзли йому по плечі її розчипчені коси і лице заплакане, трівожне.

Марійка зсунулась на травицю і впала мов у величезній якійсь втомі.

Лягла тиха, безборонна при його ногах в цілій своїй слабости та безсилі лиш стрясав нею мов у пропасниці безголосий спазм.

Здалась тоді Костеві такою маленькою та бідною, що шарпнулась нагло у його серці якась ніжна милосердність. Хтів схілитись над нею, взять на руки і колисать, як розплакану дитину вспокоїти. Але щось здержало його від цього, може проста мужицька завзятість.

— Так її й треба, нехай скімлить,—тинявсь десь у ньому тихий голос. — Так тобі й треба ..

Поглядів на скорчене мов збите тіло Марійчине припале до земли, не стежку сивіючу між дерниною та чорнобривцями, на хату оквітчану зеленю і уступили з його серця останки злоби:—я ж її пальцем не торкнув, инчий-би може... виправдувався сам перед собою.

Зірвався десь з долин вітрець передсвітній, легесенький,—загойдались безшелестно лищини та берести—зовсім наче журились над Костем.

Хитали, хитали верхами... навіщо це все, навіщо це зробилось? Потім застигли у величезному безруху.

Щось зіпсувалось, розбилось,—щось зі статків хатніх... розтовклося на мілесенькі шматочки. Зіпсувалося щось, чи загубилось?..

Знав лише що зробилася йому якась шкода... І що направити її вже ніколи не можна. Повів очима по обійсці, по небі; шкода... потім потрутив ногою лежуче перед ним відерце, завернуві пішов крізь грядки цибулі; крізь забурянілу бараболю стежкою у поле. Йшов з повислою головою і думав: яка то йому саме зробилася шкода?

Ци те що мав завішатись та не завішався, чи те що не оббив Марійки, чи це що бараболя так заросла досі не сапана, чи якась инча шкода?

Кроки його тихо мерли на вогкій стежці, тручались під ногами повислі, важкі китиці проса і шелестіло море колосів.

— Якась инча шкода... якась инча... повторяв механично у думці мужик.

Потім далеко десь, далеко обізвався рев корови, якійсь гомін притихлий.

— Товар вже виганяют... Тоді Кость повернув на межу між зеленим пасмом проса та срібноколосим ланом жита і сів серед цих затихлих хлібів. Небо стало зовсім біле та каламутне і погасли у ньому останні зори. Жайворонки злетіли, зникли десь в тій безмірній глибині та голоси їх розсипались з росами. Потім розвіялись якісь величезні ясні крила світу. Блеск розіллявся по землі.

— Пальцем її не торкнув... инчий-би може вбив... Ех! все одно, аби не йшла вже, аби хати державась...

Потім вилилось стільки злота та ясности, що затопивсь у ній весь світ, як у величезній повній лямпів церкві. Така маса світла, потоп цілий. І великою хвилею влилась в душу Костеву ясність тая. Прижмурив тоді очі, лице схилив у долоні і колисався так разом з колосистим полем.

Колисався, колисався звільна в однім ритмі з пшеницею. І ставало йому все тихіще та ясніше.

Не думав нічого, бо мозок його просяк тією ясністю, в котрій розтопились всі думки.

— Сьогодня св. неділя, до церкви стануть дзвонити далі...

Потім зробився день ясний і блакитний, повен якоїсь мелодійної тихости. Таке превелике свято...

Галина Журба.

Сестрі.

В ніченьку темну троянда росквітла —
Вперше роскрила листочки свої,
Бризнула запахом дивно - принадним,
Чари розсипала млостно - дзвінкі...

Злегка хитаеться ніжне стебельце
Схилиться пишна корона її —
Капають перлами роси кришталькі...
Роси?.. А може це й сльози гірки...

Пісню про неї зложив соловейко,
Сонце сміялось в її пелюстках,
Рій комарів зазіхав жадобливо,
Медом хтів впитись метелик - юнак.

Квітка невинна ще краще росквітла,
Слухае мову таемну зірок,
Спів соловейка серце стискае
Й сяевом сонця душа ожива.

Цвіте рожевий, принадно - пахучий!
Далі ще бризнуть осінні дощі.
Гордо всміхайся до самої смерти —
Нагло могтимуть зірвати тебе!

Ол. Неприцький - Грановський.

ЩО КРОВЮ ПИСАНЕ, ОЖИВЕ!..

Літа плили...

Вже клубочок звивався... А він ходив зі звішеною головою і як би не жив -- мовчав. Бувало вже й люде нишком говорють:

— Як же так? — А він нічого.

Ходить, блукає. Втікає до темного ліса, слухає шуму, а очі радуються, світять; сяде над дебру та так і глядів би вічно, як журчить вода, як блискає поміж листє до сонця.

Корчі й дерева нагинають до нього віти, а він тулить їх, гріє. І обоє разом зливаються, разом шумлять; летять у світ незнаний, куди не доходять люде, куди не долітає голос від світового гамору.

Сам було не співає ніколи. Лиш з гарячим серцем слухає, як часом у лісі, на полі пронесеться спів, як вийде хто з людей виплакувати своє горе.

Ходив і мірив життє... Куди не перейшов, записував усе кровю на душі. Може тимто він часом в ясний літний день чекає темної тучі та слухає, як грім гуде, глядить, як світ світиться огнем блискавки.

Колиж люде заломлюють руки, він мовчить. Не жалує, не розгоняє тучу...

Лиш серце кровю пише...

Та непомітно одної днини кров загорілась, серце запалилось і огненними устами промовила душа жива...

Д. Казармів.

З циклю «КОНТРАСТИ».

I.

Город сіяе огнями,
Люди, камінне і шум...
Я ж пропливаю морями
Тихих, роспачливих дум.

Город сіяе огнями,
Гамір, людська суета...
Хто ж то Страшний по над нами
Косу клепае й літа?

II.

В вінку з огнів, в огні квіток
Любов — вакханка п'яна
Прийшла у тихий мій куток
Не прошена й не звана.

Горить душа моя в чаду,
Немов земля весною,
І я кудись іду, іду,
І плачу за тобою.

В вінку з огнів в огні квіток,
В веселках світосяйних
Дзвенить, пливе пісень поток
В мелодіях безкрайних.

Максим Рильський.

ТУТ ПОВИННІ БИ РОЖІ СТОЯТИ.

Новеля з даньського І. П. Якобзена.

Тут повинні би рожі стояти.

З тих великих, матових, жовтих.

І буйними вязками мусіли би звисати над муром города, і ніжними листками спадати байдужно на дорогу в сліди колес: богатий блеск всього того богатства цвітів. І мусіли би мати той тонкий невловимий запах рож, котрого спамятати не можна; так як запаху незнаних овочів, о котрих маячуть змисли в своїх мріях.

Або мали би се бути рожі понсові.

Може.

Могли би бути ті малі круглі загартовані рожі; мусіли би тоді звисати легкими галузочками, з сияючим листєм, червоно і свіжо немов поздоровлення або поцілуй для подорожнього, котрий йде серединою дороги, втомлений, запорошений, рад, що має лише ще пів чверти дороги до Риму.

Які в нього думки? Яке в нього життє?

Так, — тепер заслонили його доми, що заслонюють тут все; заслонюють себе і дорогу і місто; — однак по другім боці доволі виду; там тягнеся дорога в лінивім повільнім обємистім скруті саме до ріки, долом до сумовитого моста. А по за тим розлягаєся знов величезна Кампанія.

Зелень і сірість таких великих рівнин... виглядають так, немовби утома багатьох трудних миль знималася з них і клалася важко на людину, викликувала почуттє опущення, приводила до туги, до пошукування. Тому далеко ліпше умоститися вигідно в такім закутку як отсей, поміж високими мурами огородів, де воздух лагідний, мягкий, тихий — сидіти по стороні соняшній, де лавка вкручуєся в закуток муру, — сидіти тут, і приглядатися блискучому зеленому Акантусови, що виростає з рова дороги, і сріблом накраплюваним бодакам, та матово-жовтим осінним квітам.

На довгім, сивім мурі напроти, мурі повним дір ящірок, шпар та засохлої трави — там повинні би були рожі

стояти, і повинні би були саме з того місця визирати, де довга одностайна рівнина переривалася великим обємистим кошем препишної старинної ковальської роботи, кошем зелізним ажуровим, що становить широкий, висший як по груди, балкон, куди заходити мусіло бути мило, коли вже замкнений парк втомив.

А втомлені були вони часто.

Вони ненавиділи стару, прекрасну віллю, що має десь тут бути, з її мармуровими сходами і грубо тканими тапетами; а прастарі дерева з своїми чорними гордими коронами, пінії і лаври, шляхотні ясені, циприси і дуби — були за весь час свого росту такою ненавистю ненавиджені, яку відчувають неспокійні серця супроти щоденьщини, супроти всього, що не має духа, супроти того, що не бажає разом з нами і здаєся, тому всякому бажанню супротивляєся.

А з балкону то можна було бодай поглядом віддалитися, і тому то й стояли вони там часто, ґенерация за ґенерацією, і всі вони дивилися в далечину, кожде з своїм бажаннєм і супротивленнєм.

Золотими стяжками украшені рамена спочивали на краю зелізного коша, не одно в шовк убране коліно опиралося на тих гарних арабесках, а барвні стяжки, яко любовні поздоровлення і ознаки сходин, повівали з всіх його паростків.

Отяжілі, вагітні господарки - матері — і вони стояли раз тут та висилали неможливі звістки в далечину. Великі, буйні, опущені женщини, бліді мов ненависть... коли би їх одна думка могла завдати смерть, коли би одно бажаннє могло отворити пекло... Жінки і мужчини! вони все жінки і мужчини, навіть ті худі білі душі дівочі, що мов товпа заблуканих голубів тиснуться до чорних штахет і кличуть: піймайте нас, шляхотні хижі птахи!

Тут можна би собі уявити подію. Сценерия отся відповідала би дуже події.

Мур онтой з балконом цілком так як є; лише дорога мусіла би бути ширша, мусіла би розширитися в коло: на середині стоїть стара скромна фонтана з жовтоватого туфу і посудиною з попуканого порфиру. За фіґуру фонтани дель-

фін з відломаним хвостом і одним затканим ніздрем. З другої витрискує тонка стріла води. — На одній стороні фонтани напів кругла лавка з каменя туфового і паленого.

Легкий, біляво-сивий пісок, червоняво виливаний камінь, отесаний, жовтявий дірчастий туф, темний шлюфований, вогкістю лисніючий порфір, а до того жива, мала сріблисто-дрожача струя: материял і краски відповідають собі знаменито.

Особи: два джури.

Не з якого там означеного історичного часу, бо дійсні джури не відповідали зовсім ідеальному джурі. Отсі джури такі, як їх малюють в книжках і на картинах, залюблені, поринаючи в мріях.

То лише сам стрій має щось в собі історичного.

Актьорка, що має представляти молодшого джуру, одягнена в легкий, тісно пристаючий шовк. Шовк ясно блакитний, перетканий геральдийними леліями з найяснійшого золота. Се — а відтак стільки коронок, скільки лише дасться їх наложити — найвіднійша річ на костюмі, котрий не дбає так о задержанне характеру якого небудь століття, як о те, щоби піднести молоду буйну постать, пишне золотаве волоссє і чисту барву лиця.

Вона замужня, се тревало однак лиш щось півтора року, опісля розвелася з чоловіком, і мала зовсім не гарно обійтися з ним. Се може бути, однак щось невинійшого не можна собі уявити. Т. є. в неї нема тої милої невинности з першої руки, що безперечно має щось в собі принадного, в неї єсть тота добре виплекана, добре розвинена невинність, в котрій не може помилитися жадна, людина котра трафляє людину просто в серце, причаровуючи її тою цілою потугою, яку має лише сама досконалість.

Друга актьорка в події — струнка мелянхолійна. Вона не замужна і не має жадної історії; зовсім жадної. Нема нікого, хто би знав о ній хоть і яку дрібничку, а однакож кілько говорячого виразу є в тих делікатно зарисованих, майже худих формах її тіла, в тім бурштиново-блідім правильнім лиці, котре отінене чорними кучерями спочиває на сильній мужескій шиї — дражнить своїм глумливим зара-

зом і тужнохорим усміхом, а незглибиме є через свої очі, котрих темність, мягка і блискуча, пригадує темні листочки в цвіті братків.

Її костюм з лагідної жовтої барви, зроблений на спосіб кіраса, в широкі паси, з стоячим твердим ковніром і з ґузиками топазовими. Вузка карбована криска визирає зпід ковніра і рукавів, що пристають тісно до рук. Убране ніг коротке, широке, мертвої зеленої барви, з буфами з матового пурпурового шовку.

Тріко — сиве. Голубий джура має, розуміється тріко ясно біле.

Оба носять барети.

Так вони виглядають.

А тепер стоїть жовтий на балконі, спинаючися понад поруче, підчас коли голубий сидить на лавці коло фонтани, опертий вигідно, обнявши одно коліно руками, багато окрашеними перстенями.

Потонувши в мріях, дивився далеко в Кампанію.

Тепер говорить.

„Ні на світі нема нічого красшого, як ті женщини! Я цього не розумію... В лініях, котрі їх творять, мусить лежати якийсь чар, коли бачу їх як лише переходять Ізавра, Розамунда і донна Ліза і ті прочі; як лиш бачу, як в них одіж прилягає до форм, як вона укладаєся при їх ході в фалди, то в мені діеся так, мов би моє серце випивало мені всю кровь з всіх жил, оставляло мою голову порожну, без думок, а сустави мої тремтячими і без сили; — збираю ціле моє єство в один однісенький довгий, дрожачий, трівожний віддих — туги. Що се таке? Що се може бути? Воно щось таке, мов би щастє йшло невидимо попри мої двері, і я мусів би його спіймати, держати сильно і воно мусіло би, бути моє... се так чудно... а однак я не можу його вловити, тому що не можу його добачити“.

На то обзиваєся другий джура з балкону:

„А коли би ти сидів, Льоренцо, їй в ногах, а вона — в своїй глибокій задумі забула би, по що тебе прикликала, і ти сидів би мовчки ожидаючи, а її гарне обличчє було би склонене над тобою і в хмарах своїх мрій було від тебе

дальше ніж зоря від свого неба, хоть твому поглядові таке близьке, що кожда черта його була би віддана цілком на твій подив, кожда в красі сотворена лінія, кожда лінія барви її лиця в своїм мягкім рожевім зарумяненню... чи не було би тобі тоді так, мов би вона, як саме сидить, належала до другого світа, а не до того, в котрім ти клянчиш в подиві; не було би так, мов би їй належав инший світ, инший світ її окружав, в котрім її пишно пристроєні думки летять до цілі, тобі незнаної; де вона любить, віддалена від всього того, що твоє, від твого світа, від всього; де вона снить о далечині і тужить... мов би в її думках не можна для тебе ані найменшого місця здобути, хоча ти тужиш за тим, щоби пожертвуватися для неї, віддати своє життє і все проче для неї, що би лиш то було між вами, що було би лишь сиянєм спільности, а не тим, щоби ви належали до себе“.

„Так, так, ти знаєш добре, що воно так, одначе..“

Тепер біжить зелено-жовта ящірка по краю поруча балконом вздовж. Вона спинилася і оглядаєся. Її хвостик, рушаєтся...

Коли би тепер хто мав камінь в руках...

Бережися, моя чотироніжна товаришко!

Але-ж ні! Отсих не мож трафити; вони чують камінь заким він до них долетить. Але все-ж таки вона налякалася.

Однак в тій хвилі позникали і джури.

Вона там так гарно сиділа, тота голуба, а в погляді її лежала як раз правдива несвідома туга і передчуваюча нервовість; лежала у всіх її рухах, як і в слабій лінії болю, коли говорила, а ще більше коли прислухувалася мягкому, потрохи низькому голосові жовтого джури, що говорив з балкона до неї роздражняючи а заразом голублячі слова з натяком глумливости і з натяком симпатії. А тепер... чи-ж воно є тепер знов так, мов би вони оба находилися знов тут? Вони там і грали підчас свого віддалення дальше „подію“; говорили про тоту непевну молодечу любов, що не має ніколи спокою, літає неустанно всіми країнами прочуття і всіма небесами надій, хора з туги за тим щоби зібратися в сильний щирий жар одного одніського великого почуття. О тім говорили вони; молодший жалувався гірко, а

старший сумовито; а тепер каже сей — сей жовтий до голубого, щоби він не бажав так нетерпеливо, аби його взаїмна любов жінки заняла і сильно держала. „Ні, вір мені“, каже він, „любов, що її ти найдеш в обіймах двох білих рамен, з двома очима, як твоїм близьким небом, і певним щастєм двох уст — та любов лежить до земли і пороху за близько: вона заміняла бідну вічність мрій за щастє, котре міриться на години і старієся на години: бо хоть тото щастє і відмолоджуєся неустанно, то всеж таки воно губить за кождим разом один з тих промінів, що в сяєві корони, котра не може зівянути, освічує вічну молодість мрій. Ні ти щасливий!“.

„Ні, ти щасливий!— відповідає голубий, я дав би цілий світ за те, щоби був як ти“.

І голубий встає і йде дорогою долом до Кампанії, а жовтий глядить за ним з сумовитим усміхом і говорить до себе: „Ні, він щасливий!“

Однак далеко в долині на дорозі обертаєся голубий ще раз до балкону і здоровлячи баретом кличе: „Ні, ти щасливий!

Тут повинні би рожі стояти.

А відтак нехайби заворушився легкій вітрець і стряс цілий дощ рожевих листків з галузок від цвітів аж тяжких, і повіяв ними за відходячим джурою.

переложила Ольга Кобилянська.

„Лицар темної ночи".

Неможливо скучні ті люди, що люблять довгі дискусії. Я їх не можу стерпіти і боюся зайти з ними в балачку. І волю навіть позволити їм торжествувати, що ось, мовляв, вони таки приперли мене до стіни, я замовк і не знаходжу вже арґументів, — як добиватися таки свого і хотіти, таки переконати їх. Представити собі такого Єфремова: чи зможете ви з ним договоритися до чого? Ніколи в світі! Ви йому покажіть чорне на білому, покажіть йому, що він говорить дурниці, що він не тямить того, про що говорить — він все таки своєю казуістикою буде над вами торжествувати. Остаточно він таки потрафив здобути собі опінію публичну отою власне готовністю все дискутувати, сперечатися, і не будучи нічим більше як українофільським ганделесом з тою, як каже Німець Zügenfertigheit, яка мусить бути головною прикметою всякого ганделеса, — він вспів стати подекуди навіть диктатором в нашій літературі. Які шкоди він наробив, я тут не беруся вичисляти. Не багато в прочім людий мені повірить. Але як колись покількох десятках літ громадянство наше розбере в чому річ, опиниться перед доконаним фактом і жалувати буде, що впустило кондотьєра в літературу і з його рук приймило історію українського письменства, — буде за пізно. Впрочім само українське громадянство винно, що має Єфремових, що дворників а не творців кладе за сторожів творчої думки.

Я зрештою не хочу нікому вичитувати моралі, бо це скучне занятє, і уживаю гострих слів не на те, щоб дискутувати з Єфремовим, бо це ще більше скучна робота; але що инше хочу зробити, чого у нас досі на жаль не зроблено.

Ще далеко перед виходом історії українського письменства автор її видав книжку, на яку мало чомусь звернено уваги[1]), а яка прецінь являється найбільше характеристичною з

---

[1]) Сергій Єфремов: „Серед сміливих людей". З сучасного письменства. Київ, 1911-ст. 121—16°.

усіх його робіт, бо найбільше відкриває психіку автора. Я думаю — зовсім не мав-би що робити у нас її автор, як би люди уміли читати такі книжки і витяг з них відповідні, консеквенції, на всякий случай не здобувбися на відвагу писати історію літератури.

Отже, як кажу, нігде так не виповідаєся Єфремов до кінця, так нагою не виявляє своєї природи, так конкретно не зазначує свого „світогляду", як тут. Він неначе в запалі полемічнім за далеко зайшов, і не спостерігся, як видав сам себе, показав всі найслабші місця. Досі він зручно жонглював, умів якось прикрити своє духове убожество і ховаючись за всякі громадські кличі та постуляти був такий самий гордо-величній, як швейцар з золотим обшитєм перед мужиками. І ніхто не помічав, що він самою тільки водицею з кисілю годується і вся його діяльність — підливаннє водою та мішаннє глини. А нараз те убожество відкривається і показується вся „стійність" його методу критичного... показується психіка з ґрунту викривлена та анормальна і то в більшій степені, як у тих, кому він сам ту анормальність закидував; показується людина, яка свою діяльність може розвинути тільки на ґрунті внутрішнього фальшу, нещирости, скажім просто — фарисейства; людина, якої все духове життє концентрується довкола кількох комуналів, коло найбільше несмачної громадської добродітелі, коло фарисейського, попівського научування. Отсе показує його брошура — квінтесенція духа Єфремова.

Сам про себе очевидно нічого злого автор не думає і вірить свято в те, що у його єсть „літературний смак і вихованнє; він вірить в святість та не похитність тих ідеалів в імя яких виступає; він перенятий до глубини душі ідеєю „справжньої праці", зведеної до ясної системи; він твердо постановив собі „служити громадським потребам і інтересам", і в своїй праці не оглядатися на ніякі перешкоди, щоб тільки дійти до пошани та довірря у громадянства; він лицар поступу та кращої будучности українського громадянства і ворог „реакції", яка заводить нас на мертву точку. Отсе його світогляд. Як бачимо — все тут locus communis, топтаннє на одному й тому самому місці, на якому топчуться від віків піонери „поступу" і тому не маємо тут нічого конкретного. Такі вже всі наші

громадські діячі, що горлають про добро України, — всі вони такі „неуловимі" що до світогляду, такі, неконкретні. Але поставте його на сторожі життя, на якийсь конкретний ґрунт, представте собі його наприклад редактором „Ради" чи „Діла", українським діячем, придивіться його ділам, виконаним по тій рецепті, то будете його вже мати в практиці, зможете бачити поза абстракціями його власний, дійсний характер, „зловите" його. Зловите його так само як того попа, що з служби божої йде до молодиці, а від молодиці на службу божу і говорить зворушуючу проповідь про всі християнські чесноти та пекло...

В своїй брошурі виступає Єфремов з страшною проповідю проти тих, що в літературі зійшли з утертої стежки та захотіли самостійно проявити свої сили, і покинули старих кумирів українофільства. Він плаче, лається, грозить, научає і знов плаче, що таке лихо найшло на Україну. Він пише в одному місці: „Запльовуються кращі традиції письменства, зривається брудними руками ореол його в очах громадянства, топчеться ногами пошана громадська, топчеться нахабно, цинічно, з реготом. В ваше святая святих якась юрба невигласів втиснулася і поводиться там як у себе дома, не церемонячись ні з чим, і до тогож ще читає вам нотацій; вимагає доброго трактування, й претендує на пошану. Чи можете ви сю юрбу поважати?". Важно тут передовсім сконстатувати факт подвійної моралі у Єфремова. Дома тільки, у себе можна поводиться цинічно, нахабно і жорстоко, можна спроваджувати любовниці, і цілу ніч пити, але рано перед людьми треба бути „добре вихованим", виступать проти алькоголізму та зіпсуття. Їй богу, зовсім по попівськи! У правду каже М. Меншиков, що попи не тільки пють та розпустують. Бо вони ще проповідують.

Отже узброєний методом чисто попівської проповіді, та дійсно єзуітської діялектики, критий національно-громадськими ідеалами, про які вічно горлає, Єфремов виступає до боротьби з тими „невигласами", як він каже, щоби ратувати ореол українського письменства [1]). Смирно, покірно він все починає

[1]) А люди відтак дивуються, чому „націоналісти" кождої нації, всякі національні демократи — чорносотенні! дивуються, чому всі високі слова опоганені.

руки зложивши на черево і призиваючи всїх святих українських і всі канонізовані українські лахи, починає все від нарікання на „нові часи", на деморалізацію. Сама святість і доброта пливе з його уст, все становиться таке просте та зрозуміле, таке очевидне. О, він уміє з'єднати собі публику! Він кождого заманить своєю добротою, своєю праведністю та кротостю духа. Всі станути по його боці! А тоді, коли вже зібралася купка одномишленників, коли всі похнюпили голови і перенялися сумним настроєм — дами з вищих кругів висушують очі хусточками — тоді він починає орґанізувати похід на невигласів, щоб святу землю вирвати з рук невірних. І збуджені проповідю всі приймають це за річ очевидну, і зараз збираються полки. Всі й нестямились, як стали воїнами і не завважили, як з смирного проповідника кротости, з „раба божого" став драпіжний звір, кровожадний інквізітор. І всі щиро вірять, що все, що він робить, з патріотизму, ad maiorem Ucrainae gloriam! Метод, як бачимо, добрий, „хитрий" і при його помочи Єфремов став маленьким діктатором, який тим більше стає небезпечним, чим менше знаходить послуху. І от він постановив собі знищити всїх „декадентів" в українській літературі всіх, як він каже, апостатів та перекинчиків національної справи.

Виходимо від т. зв. боротьби поколінь. Богу дякувати, не треба було ждати аж на ґенія, і якось установлено приблизно понятте „покоління" [1]. Віднайдено і сформуловано „закони" боротьби поколінь, видкрито той чудовий, несучий життє процес. Але для Єфремова поколіннє, — се ніщо більше, як „певна ґрупа однолітків". Він знає добре, що се брехня, свідоме неуцтво, але йому так треба сказати, щоб посміятися над „молодими": бо зараз всім, хто називає себе „молодим" він скаже: а ви ж маєте поміж собою 80-літню Ганну Барвінок"! І ефект получиться знаменитий. В найпершім випадку авдіторія розсміється і „молоді" будуть знищені бодай на той момент. А Єфремов тим часом другу штуку придумає, понизить своє людське достоїнство, а придумає, щоб знов підставити ногу. І так він самим „здоровим розумом" тільки, без

---

[1]) Ф. Куммер. Зміна літературних поколіннів. Київ 1911.

знання, без вищої інтеліґенції, побє всіх, осмішить? Коли прийде до поважної діскусії, то він повертає знов до своїх „ідеалів“. Почне говорить про сумне положеннє українського народу, про його потреби, про службу громадським потребам та інтересам. А тоді скаже катеґорично — і очевидно кождий згодиться що се так: — національно-політичний момент над усім! Хто про се забуває, той цурається своєї неньки, той зрадив, той ворог рідного краю. Новітні естетичні струї в мистецтві — се витвір „рафінованого міського громадянства“, се декадентизм се безпрінціпність! — І тут вже „молоді“ так легко не сховаються перед національним кулаком; тут вони вже певно не знайдуть собі прихильного слова і будуть все під загрозою військового права на дезертирів. Публика дійсно починає вішати всіх адептів нового мистецтва і всіх „естетів“, хоч, їй Богу, на цілій Україні „естетів“ не найдеш... Але найти не треба, а треба тільки підозріння, що хтось „бачив як жид булку з молоком їв“, — і повісять! Опінія публична, витворена Єфремовими повісить. А сам Єфремов і йому подібні знов схрестить на животі руки і буде навчати тихо, спокійно. А коли його хто потребує назвати виновником інквізиції, попробує зажадати сатисфакції від нього, він в своїм благочестії буде викладати: я ніколи не виступав і не виступаю проти „молодих“, а ні проти естетизму як такого, я сам знаю про „законність естетичних почувань“, і проти сього ніхто у нас нічого не говорив. Естетика твору — се само собою розуміється, я сам уважаю за дійсно літературні ті твори, які відповідають вимогам естетики... І так далі... Ви успокоїлися зовсім після його слів, які він виголосив таким тоном, які дійсний цінитель краси з літературним смаком та вихованнєм... Ви спокійні і починаєте з довіррєм слухати його дальшого викладу. І він викладає далі перед публикою, продовжаючи свої арґументи: наша нація не рафінована ще на стільки, щоб естетичний прінціп поставити на першому місці в литературі. Ми ще здорові. І наша публика потребує ще иншої лектури. „Молоді“, які видвигають естетичний прінціп, не мають ніяких перспектив перед собою, не мають ґрунту. Треба ґ р у н т у! Якоїсь ясної системи, п р і н ц і п у! Такого прінціпу у „молодих“ не має. І вони руїнну роботу роблять, коли вони виступають проти старших по-

колінь. Ті прецінь мають своїх богів, мають прінціпіальний ґрунт. Стояти на ньому — вже досить. А би стояти! А молоді на нічому не стоять. Тому всі їх змагання — се „дрібні індівідуалістичні змагання“, змагання реакційні, шкидливі і тому вони не стрінуться з пошаного громадянства. Вони називають себе молодими, а в дійсности се „старі молодочехи“; вони зовсім безсильні, беззубі: „навіть слова гострого, парадокса блискучого не почуєте“. — Ви чуєте, що говорить про „молодих“ Єфремов? І пригадуєте собі як він перед тим плакав? Перед хвилею „молоді“ брудними руками зривали ореол українського письменства, запльовували традиції, були брутальними цініками, юрбою невигласів — а тепер вони беззубими старцями, які ніколи слова гострого не сказали, навіть парадокса не виголосили! І ви не згодитеся на те, що дядя Єфремов дійсно був в науці у езуітів?! Сеж, їй богу, так само лоґічно думають поляки супроти українців: коли українці тихо сидять — то видно нічого їм не треба, коли починають протестувати проти насильства — то брешуть, а коли самі здобувають собі свої права силою, — то вони некультурні, не варті мати ніяких прав! — яким би ти не був — побожний дядя Єфремов скаже що се зле. Заманіть ви його на яку хочете позицію, зовсім чужу йому, він знайде штучку, щоб вас таки побити і вийти з тріумфом! З погляду громадського він назве всі новітні літературні напрями, всі естетичні прінціпи реакційними. А коли ви йому вкажете на таких „реакціонерів“ як Гоголь, Шевченко, Тургенів, Сенкевич, Геббель, Ґете і т. д. і т. д., всіх тих, що сотворили всю артистичну культуру нашого часу, — він зовсім не сконфузиться. І тим гірше для вас, коли ви се сказали. Бо він зараз перейде на вашу позицію, прийме вид знатока краси „з де яким літературним смаком і вихованнєм“, згодиться з вами, що Гоголь і Шевченко були дійсно великими артистами, — але: тим гірше для „молодих“, бо вони ніякими артистами не есть! І він вам зараз во імя естетичних принціпів, своїм „здоровим розумом“ докаже, які дурниці понаписувала Кобилянська, які бездарні твори дав Яцків і т. д. і т. д. Хто хоче побачити літературний смак і виховання Єфремова, нехай читає його історію українського писменства! І що ж ви йому скажете на таке dictum acerbum?

Він же вас побив вашим власним оружем, і ви мусите з ним згодитися, що такі Єфремовські ученики як Черкасенко дійсно велики художники, що Олекса Стороженко і Кропивницький і М. Левицькій і всі другі евнухи української літератури вище стоять як люди і як артисти від Кобилянської та Яцкова, не говорячи вже про всяких Карманських, Пачовських і других „молодих"! — Так! Отсе значить та згода Єфремова, що „законність естетичних почувань" розуміється сама собою, що до літератури зачисляються твори, які вже перейшли всякі естетичні крітерії. Отсе його метода, як бачимо, рухлива, елястична! І така, що ніколи його нескомпромітує ані як критика, ані як громадянина, ані як людину. Вона затушує і закриє перед читачем все фарисейство душі, все неуцтво, злобу та перфідію, — і він все вийде побідоносним апостолом правди, добра та дійсної, не „реакційної" краси! Бо чи відкриє і дійсно схоче відкрити який український „патріот перфідію в такій статті Єфремова, як статя про „Слово" С. Петлюри? те „Слово" йому було в печінках і досить йому напсувало крови. Єфремов знає, що його ненавидить з усеї душі, що радий, що воно впало: він знає, що воно було „шкідливе" для „української справи", бо виносило на світло денне всякі патріотичні свинства Садовських та Єфремових! Він знає — але те все від разу в некрольоґу „Слова" не може писати, щоб не бути посудженим о „суб'єктівність" в оцінці — йому ж залежить на пошані громадянства. Отже він почне: знов немає одного українського часопису; знов ми стратили один пост наш, і наша національна справа потерпіла! Правда, „Слово" не завсігди бувало до нас прихильне... (і тут почнеться спис його гріхів, з якого виходить, що „Слово" було крайно шкідливе для національної справи), але все таки який „жаль", що вже його не має... І хто тут посудить Єфремова о субєктивність критики, о злу волю, о перфідію?..

А таких інцідентів можна би знайти більше. Але я не хочу знущатися над такою в загальній опінії „порядною" людиною. Психольоґія її й так яскраво зарисовується в наведених прикладах. Сього мені тільки було й треба.

Я тут не роблю походу на українського „критика". — Я тільки констатую факти, які других повинні би здержати від

такого походу і боротьби. І остаточно я не вірю в те, щоб мені отсим сконстатованням факту удалося „здемолювати“ Єфремова, як колись „здемолював“ подібну дуже до Єфремова людину — Нордав'а з його „Entartung“ — Бернард Шов. Єфремов занадто „кість від кости і кров від крови“ українського „патріотичного“ громадянства. Все, навіть очевидна глупота, що має під собою такий ґрунт, стоїть занадто сильно, щоб її можна відтяти голову. Єфремов занадто критий українським громадянством та національними ідеалами, які він проповідує, щоб хтось переконатися міг про дійсну його „творчу психіку“. Отим то він був все побідником і побідником буде доти, доки буде людська глупота уходити за „здоровий розум“. Я не роблю собі надій, що вона колись загине; се було би занадто нерозважно. „Здоровий розум“ ще не зараз скінчить свою операцію над творами мистецтва і не зараз скінчаться у нас орґії подібні до тих, які виправляє Єфремов в „Сміливих людях“ і своїй літературі. Але коли українське громадянство досі не „здемолювало“ таких типів як Єфремов — чого я зовсім не вимагаю, бо знаю добре, що воно мусіло би „здемолювати“ само себе — то дуже доброю річю єсть підставити йому бодай зеркало, щоб воно пізнало свою подобу і подобу своїх Єфремових.

Я очевидно „з чистим сумліннєм“ називаю річи їх іменем і беру всю одвічальність за сконстатованнє фактів. Я не боюся також того, що мої слова будуть скваліфіковані як лайка. Лайки вчитися я мусів би піти до Єфремових. Що найбільше я можу тут віддячитися „piknem za nadobne“ і повернути слова, звернені на адресу „молодих“ тому, кому вони дійсно належаться. Те саме, я раз зробив польському судовому радникови — і як кажу за „обиду чести“ дістав три дні арешту, або заплатити 30 корон гривни. Думаю що в сім випадку мені не станеться нічого гіршого, коли я зверну Єфремову його слова, звернені до молодих невигласів: „лицар темної ночи“! Сі слова стоять вже впрочім в заголовку статті.

М. Євшан.

Що таке нація?

Під таким титулом було уміщено в „Украинскомъ Вѣстникѣ" (1906 р.) ряд статей професора Овсянико-Куликовського. Після того в російській перекладній літературі з'явилися дуже цінні твори німецьких авторів Отто Бауера, Рудольфа Шпрінґера (Реннера), Гертца, які в кільканадцять разів перевисшають і по кількости матеріялу, і по своїм висновкам працю проф. Овсянико-Куликовського; але всьож мусимо сказати, що у останнього автора є багато таких оріґінальних думок, яких не знайти у німецьких авторів. В нашій статті ми постараємось подати цілком наукову постановку проблеми суті нації, її єства, виходячи з власних висновків, користуючись девчому опінією вищезгаданних німецьких авторів, а головним чином — крітично розглядаючи де які тези шановного професора Овсянико-Куликовського.

Що таке „нація" і що таке „національність"? Проф. Овсянико-Куликовський радить триматися слідуючого поділу: „н а ц і я" — це „політично об'єднане населення краю (Ук. Вѣстн., стор. 19), або як ми скажемо — держави. В цім значінні ми говоримо про французьку, німецьку, волоську (італійську) нації, розуміючи під цим мешканців певної держави. В дійсности-ж і в Франції, і в Німеччині, і в Італії жиє багато ріжних племен, але всіх їх ми відзначаємо одною назвою—французи, німці, італійці. „Н а ц і о н а л ь н і с т ь" же — це „нарід, племя, взагалі та чи иньша етнична ґрупа" (ibid., стор. 20). Про те, що проф. називає „нація" ми зовсім не говоритимемо, бо то в даннім разі нас не цікавить; слово ж „нація" ми будемо вживати в значінні „національність".

Передовсім повиннісьмо встановити, що являється "с у б' є к т о м", а що „о б' є к т о м н а ц і ї". Німецькі автори здебільшого зовсім не говорять про це. Проф. Овсянико-Куликовський говорить лише про суб'єкт нації, поминаючи зовсім об'єкт. Суб'єктом нації він визнає „не нарід, не племя, не етничну ґрупу, а діференкуючуюся в культурнім розвиткові людську особу" (ibid, стор. 20). З цим ніяким чином ми не можемо

погодитись. „Особа людська“ не може бути суб'єктом нації, бо кожда людина, індівід є лише особою, що користується нацією, або — її дестінаґером, вживаючи правно-соціольоґичної термінольоґії. Тай сам професор в ч. 2 „Ук. В.“ говорить вже не те: „психольоґія думання і творчости ріжниться по національностям, і під цим взглядом і розріжняються, напр., німецька фільозофія, наука, поезія, музика і т. д., з одного боку, французська — з другого, англійська — з третього і т. д.“ (ibid., стор. 85). Звідсі видно, що тут професор визнає фільозофію, науку etc. певного національного колективу, а не фільозофію „людської особи“, яко національного індівіда. Ми ж визнаємо суб'єктом нації етноґрафичну ґрупу, племя, нарід.

Тільки такий соціяльний колектив може бути суб'єктом нації, а не окремий індівід. Більше того, може статись, що соціяльний колектив має, напр., почутте національної відокремленности, а індівід може її не мати. Найліпший приклад: в Курській і Воронізській губернях, на границі з великоросійським населеннєм, українці живють цілком окремим життєм, по сусідських селах і навіть — в одному селі по сусідських хатах. Коли спитати тамтешнього селянина-українця, чи є якісь причини до такого відокремлення, то він, при відсутности національної свідомости, не дасть позітивної відповіді: віра одна, мова може здаватися провінціональним жарґоном. В найліпшім разі він скаже, що то, мовляв, „наші люде, а то кацапи“. Але це слово „наші“ і показує власне, що відокремляється тут цілий колектив, а не індівід!

Об'єктом нації, про який ніхто з авторів не говорить, ми визнаємо теріторію, де мешкає або мандрує (кочуетъ) нація.

Знаючи, що являється суб'єктом і об'єктом нації ми можемо окреслити прикмети нації, для того щоби саме окресленне, понятте нації, можна було б одразу відріжнити від иньших соціяльних з'явищ. Нарешті останнє, що ми повинні собі яскраво з'ясувати, це — чинники, фактори нації: які причини витворюють самий національний колектив, яко реальну дійсність.

Перед тим, ніж давати своє окресленне прикмет чинників нації, ми приточимо думки що до цього де яких вчених

соціольоґів і публіцистів. Дати якусь сістему цих думок, на зразок, напр, — підручників фільозофії, де даються в стислій сістемі фільозофські школи й окремі концепції, ми не можемо, це вимагає великої соціольоґичної ерудиції й відчитанности: чого, на жаль, автор цих рядків не посідає. Це діло професорів соціольоґів. Були, правда, спроби в цім напрямі і в публіцистиці, напр., — німецького публіциста Гертца, тай ті оказалися невдалі. В нинішній статті ми наведемо опінії лише деяких вчених і публіцистів.

Знакомитий французський фільозоф-енціклопедист і правник Монтеске в основу нації кладе клімат. Клімат по Монтеске, є чинником нації. Відповідно кліматові одміняється природа нації. Напр., він каже, що дуже гаряча температура виробляє низькі почуття, жорстокість, побільшує злочинства і т. д. Таким чином можна припустити, що істнують цілі нації злочинців, але в дійсности таких націй ми не знаходимо. Яка з давніх націй була більш злочиною? Римляне чи греки, картаґеняне чи ефіопи, єгиптяне чи перси?? Покликаючись цілком на клімат ми прийшли-б до того висновку, що люде, які живуть в однаковім кліматі, мають і однакові національні риси. Щоби довести хиткість цеї опінії простежім за ізотермою 10°. Ми можемо під цим градусом проїхати через Ліверпуль, Льондон, Мюнхен (Монахіум), Будапешт, Одесу, Хиву, Пекин і т. д. і знайдемо ріжні нації з ріжними національними рисами. Не можна, розуміється, іґнорувати той факт, твердо встановлений політичною економією, що північний клімат виробив енерґичного анґлійця, а південий — бездіяльного еспанця, але не можна наддавати цьому такої ваги, яку наддає Монтеске. Нарешті ми повинні зазначити, що не завше клімат відограє таку ролю, бо, напр., поруч з бездіяльними еспанцями живуть діяльні португальці, поруч з хиньчиками (китайцями) і корейцями живуть дуже діяльні японці, поруч з Сіамом з одного боку і Афганистаном і Білуджистаном з другого живуть діяльні індуси і т. д. Хіба культура ацтеків, інків, финикіян і т. д. не була культурою півдня? Фізичні, в данному разі кліматичні, причини можуть тільки прискорити, або загальмувати соціяльні одміни.

Батько соціольоґії Огюст Конт каже, що коли б можна було вирахувати всі обставини, що впливають на кождого індівіда зокрема і на цілу націю, то тоді можна б було наперед окреслити діяльність і вчинки певної нації, як ми окреслюємо, коли міниться сонце та місяць. Таку ж думку поділяв, між иньшими, і Дж. Стюарт Міль і недавно навіть небіжчик Гумплович.

Неодарвіністи Амон, де-Ляпуж, Кльосон кажуть, що нація з етничного погляду уявляє з себе цілий ряд „наслоеній", що складаються з елементів тотожних, але — перемішаних у відомих стосунках. Вони зупиняються на виясненні поняття „раса". Раса—це є поняттє зоольоґичної природи, але є і раси політичні, „нації" проф. Овсянико-Куликовського. Зробивши таке розмежуваннє цих двох „рас" вони зупиняються на нації зоольоґичній. Вони, як і Бастіан, стараються встановити психольоґичні риси націй і приходять до того висновку, що сучасні нації не уявляють із себе первичного, чистого типу певної нації; у багатьох рас, що перемішалися з другими, їхній первичний психольоґичний тип зовсім змінився. Але не дивлячись на ці перешкоди, можна всьож встановити певний національний психольоґичний тип. Лебон говорить, що моральні і інтелектуальні риси, що являються типовими для певної нації, настільки трівкі, як і анатомичні прикмети, що определяють „видъ".

Чинниками нації вони вважають еволюцію. Еволюція націй буває колективною і подборною. Колективною еволюцією вони називають таку еволюцію, яка виробляє зміну цілого національного колективу під впливом осередку, клімату і т. д. Підборною еволюцією вони лічуть таку еволюцію, котра змінює не цілу націю, а тільки де-які складові первістки (елементи) останньої, власне — ті, яким їхня специяльна орґанізація дозволяє ліпше за инших пристосовуватися до життєвих варунків; вони виживають і залишають по пособі нащадків. Як бачимо тут приточено відомі тези дарвінизму. Ця остання (підборна) еволюція, на думку Амона та де-Лапужа, відограє більшу ролю у трансформації націй, ніж перша. Таким чином помічається те з'явище, що шляхом природнього підбору відбувається підбор соціяльний, як зауважує Брока. Серед чинни-

ків суспільного підбору неодарвіністи розріжняють чинники, що виробляють підбор для **окремих** націй, від **внутрішніх** національних чинників. До перших вони залічують війну, кольонизацію, приріст людности, продукційну конкуренцію і т. ин.; до других — знов війну, розвиток міст (економичний чинник), закони, звичаї, релігійні погляди і т. инш.

Таким чином прикметою нації вони лічуть психольоґію націй, або „рас", як вони кажуть. З цим і ми почасти згодні. Чинниками нації вони вважають дві вищезгаданих еволюції: колективну і підборну. На нашу думку ці чинники мають неокреслений характер, бо війна, кольонизація, приріст людности, як каже Енґельс, і т. инш. мають в основі суспільно-економичні причини; про війну (другий раз), розвиток міст, законів etc. можемо сказати теж саме. Можна б до цих додати ще де-кілько чинників, але треба завше означати основні причини.

Разом з неодарвинистами слід згадати польського соціольоґа Крживицького. Він кладе в основу нації дарвинистське „пристосовуваннє нації до осередку" (див. на російській мові Л. Крживицький „Психическія расы". Опытъ психологіи народовъ, стор. 25). Правда, він каже лише про так звану „психичну націю", але треба думати, що цей чинник він кладе в основу каждої нації. Кажучи про пристосовуваннє нації він тим самим вже припускає, що ця нація вже істнує; звідки-ж вона взялася? Які причини спричинилися до її формації? Це, властиво кажучи, і повинен з'ясовувати чинник нації.

Відомий французський вчений **Фулє** прикметою нації вважає однаковий спосіб для певного колективу людности думати, почувати, бажати. Тоді як окремі складові гуртки нації можуть думати зовсім ріжно, нація, як колектив, думає, почуває, бажає однаково. (див. А. Фулье „Факторы національнаго характера", стор. 4, виданнє „Кадима"). Фулє спостерігає, що треба завше відріжняти натовп від нації: і натовп, і нація можуть характерізуватись тим, що й перший, й друга мають якісь загальні почуття і думки; але треба мати на увазі, що нація має постійні, трівкі ці почуття та думки, тоді як натовп може мати якісь спільні думки, розуміється, тільки на деякий час. Отож опінія Фулє, що до національних прикмет, ідентична з опінією відомого соціольоґа **Бастіана**, который старався в своїх працях з'ясу-

вати „психольоґію народів", або „народню душу", а Фуле старається определіти „свідомість і власну волю нації" (ibid., стор. 7), Але цю „національну думку і почуття" вік не так розуміє як соціальноґи Т е н або Тард, які кладуть в основу тільки фізіольогичні чинники: Фуле говорить, що національна думка має своїм ґрунтом якісь зовнішні „варунки життя", треба думати, що суспільно-економичні. Але трохи далі за цей ґрунт він вважає „осередок". Ідеї цього осередку він називає ідеями сили (idees forces). Далі Фуле знаходить, що чинниками нації суть с т а т і к а нації, під якою він розуміє темперамент якого будь народу і органи якого-будь народу (правдоподібно—раси, зріст, etc), і д і н а м и к а нації, під якою він розуміє соціяльний осередок, серед якого жиє індивід (?) На формацію цього соціяльного осередку своєю дорогою впливає цілий ряд чинників; між ними Фуле спиняється на спадковости нації, пристосовану до фізичного осередку, а—пристосовання до соціяльного осередку.

Що до прикмет нації, які подає Фуле, то ми можемо сказати, що вони трохи не яскраві. Справді, що таке однаковість думки, почуття, бажання і т. д.? Всі ці первістки (елементи) можна вважати за складові первістки психольоґії нації, яку і ми вважаємо за одну з прикмет нації. Що до чинників нації, то ми цілком не згодні з автором, позаяк вважаємо, що і темперамент, і соціяльний осередок своєю дорогою витворюються суспільно-економичними варунками життя, через що—самі суть наслідками, а не причинами.

Німецький публіцист Г р. Г е р т ц чинником нації вважає „бажаннє вести загальне і тіснє життє на протязі довгого часу" (див. Гр. Гертц. „Соціализмъ и національный вопросъ", стор. 21). Але невідомо, звідки береться це „бажання" і що його витворює. Очевидно, що якесь „бажаннє" не може бути чинником, а його, своєю дорогою, щось витворює.

Відомий з своєї грунтовної праці по національній квестії німецький письменник О т т о Б а у е р говорить, що „нація є сполученнє людей, які завдяки загальній долі з'єднались в загальність характеру" (див. Отто Бауер „Національный вопросъ и соціалъ-демократія", ч. I, стор. 159). Таким чином по Бауеру чинником нації є спільна доля, яка виробляє спільний характер; але ми бачимо, що, напр., у литовців і білорусів була

спільна доля, проте спільного характеру вона не виробила. Тай як тоді зрозуміти характер, напр., української нації: адже сучасна Володомирія (українська Галичина) і вся Правобережна Україна мали иньшу долю, ніж Лівобережна, (перша була під Польщею, друга ж—під Росією), проте істнує спільність національного характеру.

Німецький фільозоф—психольоґ Вундт чинником нації лічить „комуникат (общеніе) воль, завдяки чому народи домагаються злучитися докупи" (цітуємо не по орігіналу; орігінал „System den Philosopsie", 1897 р. стор. 392). Передовсім що спонукує людей до цього комуникату, а далі—невідомо, чому цей комуникат воль має бути постійним і сталим, а без цього не можна собі уявити чинника нації.

М. Борисов (Ратнер) розріжняє національність від нації. Національність—„це форма, в якій відбивається своєрідність соціяльно - історичного життя народу". Нація—це „гурт людей, які на протязі довгого історичного окресу (періоду) спільного істнування вирішували, або старалися вирішувати всі свої суспільні завдання для себе инакше, ніж инші, через що у них виробились своєрідні форми соціяльного побуту,—своя національність". (див. „Серп", збірник І, стаття М. Борисова, стор. 21, або „Русск. Богат" за 1908 р. №№ 2, 4 і 5). У цього автора трудно відріжнити чинник нації від прикмет. Хотілося б знати, що примушувало цих людей „спільно істнувати"? Візьмім наш приклад: білоруси і литовці жили „спільним істнуваннєм"; невжеж це одна нація?!

В збірнику „Возрожденіе", що вийшов у 1903 р., нація так окреслюється: „Нацією являеться группа особ, яка на протязі свого довгого історичного життя автономно вирішувала всі свої соціяльні проблеми і виробляла собі, таким чином, індівідуальні, своєрідні форми соціяльного життя". Ця формуліровка приблизно така сама, як і Ратнера (Борисова).

Жидівський письменник Борохов народом називає „громадське ціле", що виросло на ґрунті загальних варунків продукції; коли ж воно („гром. ціле") крім цього ще об'єднано почуваннєм рідства на ґрунті історичної минулости, то тоді воно зветься вже нацією (див. Б. Бороховъ „Классовые моменты національного вопроса", вид. „Кадима", стор. 9). Таким чином

ми бачимо, що націю Борохов розглядає з боку економичного матеріализму. Основною формою національного „достоянія" (?) є те місце, та база, де комбінуються варунки продукції, це—теріторія; крім цих форм Борохов знаходить ще менш яскраві якісь „защитныя формы національного достоянія", це—мова, національне вихованнє. Далі він говорить, що не може бути жадного націоналізму там, де варунки продукції ще не „націоналізовані", цеб то там, де не обмежилось ще з зовнішнього боку і не згуртовалось у середині „громадське ціле" (ibid стр. 10). Так, напр., при феодальному ладі не було нації через те, що обмеженнє з зовнішнього боку було, але не було цього згуртованого „громадського цілого". З капиталистичним ладом з'явилась і ця друга прикмета нації. (ibid., стор. 11 і 12).

З основною думкою Борохова ми згоджуємося; на великий жаль він не розріжняє чинників від прикмет нації, — „загальні варунки продукції" і — „почуваннє рідства".

К. Кавцький чинником нації вважає мову народа (див. К. Кавцький „Національность нашего времени", вид. Львовича, стор. 29). На превеликий жаль ми не можемо погодитись з таким окресленнєм, яке дає Кавцький, бо є багацько прикладів, коли нарід балакав колись одною мовою, а теперь — иньшою; мова, таким чином, мінялася, чому власне і не можемо її вважати чинником нації. Жиди говорили колись давнєжидівською мовою; теперь вони не говорять на цій мові, за винятком, хіба, малоазийських жидів, а вживають „жарґона" — швабо-німецької мови з примішкою давнєжидівських, польських і українських слів. Таким чином виходить, що на виробленнє жидівської нації впливало кілько міняючихся чинників, чого не може бути, бо чинник може бути лише незмінний. У своїм листі до одної партії в Росії (жидівської) Кавцький пише, що „жиди не така нація, як иньші нації; жидівство одріжняється тим, що воно не має теріторії, на якій була эконцентрована бодай принаймні більшість нації". Таким чином з'являється у Кавцького ще другий чинник нації — теріторія. Але з цеї цікавої вказівки виходить, що не дивлячись на то, що жиди не мають теріторії, вони всьож являються нацією. Отож цей чинник йде „на смарку", покликаючись на слова Кавцького.

Що-ж до прикмет нації, то у Кавцького чинники являються одночасно і прикметами нації.

Жидівський журналист Лещинський чинником нації вважає „соціяльне співробітництво з одного боку і колективну боротьбу о варунки продукції — з другого" (див. Лещинський, „Марксъ и Каутскій о еврейскомъ вопросѣ", вид. „Перевалъ"). З таким окресленнєм почасти згоджуємось.

Проф. Овсянико—Куликовський чинником нації вважає „умислову творчість", завдяки якій із „психики етничної" виробляється „національний побут психики" („Укр. Вѣстн.", стор. 87). Другим чинником нації він вважає „громадськість і культурну та політичну діяльність" (ibid). В иньшому місці він висовує ще й третій чинник: „нація складається шляхом позичаємости й комунікації (обміну) й розвивається силою міжнаціонального комунікату", (общенія), або — „повстаннє і розвиток націй є необхідним наслідком розвитку цивілізації взагалі і висшої умислової культури почасти, а цивілізація і висша умислова культура повстають, розвиваються, поступають (проґресирують) не инакше, як шляхом міжнародного комунікату, позичаємости й комунікації". (ibid., стор. 754). Що до першого чинника нації — умислової творчости, то така теза являється наслідком хибного уявлення суб'єкта нації — окремого індівида; виходить, що окремі одиниці своєю умисловою творчістю виробляють націю! Що до другого й третього чинника, то вони, являються не тільки висловленними в дуже загальній формі але навіть і зовсім неокресленими; тільки хіба фраза „нація складається шляхом позичаємости й комунікації (обміну) трохе натякає на економичний, соціяльний чинник нації.

Така ж неяскравість помічається і в поглядах професора на прикмети нації. В одному місці він говорить, що „нація — це культурно-психолоґичні" види „або типи людности" (ibid., стор. 22). Тут прикметою нації він вважає „культурно-психольоґичні типи людности", під чим, очевидно, треба розуміти народню психольоґію, або радше — присутність племеної психольоґії. Далі він говорить, що нація це „з'явище умислового й волевого порядку" (ibid., стор. 83). Очевидно тут треба розуміти народню, племену думку й волю.

Мусимо зазначити, що всі вищенаведені автори сами не висловлюють того, що вони вважають чинниками нації, а що — її прикметами. Таку термінольоґію ми встановилисьмо і для того нам самим доводиться у цих авторів відшукувати те, що підходить під понятте чинників і прикмет нації.

Після наведених опіній і ми спробуємо висловити свою думку що до цього. Прикметою нації ми вважаємо то, що приблизно відноситься до окреслення суб'єкта і об'єкта нації. Головною прикметою нації ми вважаємо психольоґію етничної ґрупи, племени, народа. Сюди-ж треба віднести етничну мову й культуру, хоча останні дві прикмети можуть і не бути. Напр. — майже половина айришів (ірляндців) Великої Брітанії забули свою мову і говорять по англійськи, але проте вони заховали свою національність і тепер йде поворотний процес — відбудування своєї мови одночасно з одержаннєм Home Rule'я — національно-теріторіяльної автономії (див. мою статтю „Децентралізація сучасної держави", Укр. Х., ч. 7—8, 1911 р.). З другого боку ембріональна національна клітина — етноґрафична ґрупа і навіть племя ще не мають власної культури. Наприкінці до прикмет нації слід віднести і теріторію, де жиє певна нація.

Чинником нації ми вважаємо физіольоґично-антропольоґичні причини, які модіфікуються під впливом суспільно-економичних причин.

Нація, яко такова, перед тим, ніж стати нацією в сучасному своєму виді, перейшла в своєму розвиткові декілько історичних фаз. Цей розвиток нації найтіснійше сполученим є із загальним суспільно-економичним розвитком. Простежім це на прикладі.

В першім періоді люського громадського життя, в періоді родового комунизму, людність жила перше сім'ями, родинами, а потім і цілими родами. Один рід ворогував з другим і старався підбити його під свою кормигу. Завойований нарід потроху асимилювався з пануючим народом і вносив в цей останній свої характеристичні риси — мову, звичаї, релігію і т. ин. Таким чином із двох народів витворювався один. Як ми бачили в цім періоді істнувало гуртуваннє людности по родам. Головну ролю відогравали кревні стосунки між родами.

Нація й рідня були понятями ідентичними. Колиж взяти під увагу той факт, що формами продукції в цей період було полюванне й рибальство, то побачимо, що ці форми не дуже спріяли гуртованню людности у великі орґанизації; люде постійного місця не мали і жили собі де прийдеться. **Тільки родичі лічилися членами данної нації**; всьож, що виходило поза межі якого-будь роду, вважалося чужеземним.

В другім періоді, в періоді патріархально-родовім, людність жила перше **родами**, а потім вже і цілими **племенами**. Вища форма орґанизації людности цього періоду це племя, на чолі якого стояв керманич всіма справами племені — патріарх. В жидівстві цей період є періодом библейським. В цім періоді люде перейшли до худобоводства й хліборобства. Коли люде вели худобове господарство вони не мали постійного місця, хоч і уявляли з себе племя, а—мандрували з худобою по степам; **тільки хліборобське господарство примусило людей десь осісти** вибрати собі постійне місце для життя. Таким чином певне племя посіло постійне місце для життя, або — **територію**. На чолі цього племені стояв орґанизатор-патріарх. Потроху біля нього згуртувалися більш старі і досьвідчені люде, що допомогали йому. Таким чином виникає **уряд**. На Вкраїні клясичним прикладом може бути княжіння Володимира. Тоді почало кристалізуватися і **звичайове право**, або квота (сума) тих звичаїв, по яким жив нарід. Хто йде проти звичая, той лічиться злочинцем. Отож ми бачимо, що в цім періоді на певній теріторії жило певне племя, яке мало свій уряд і звичайове право; народилась, значиться, **держава**. Таким чином національною одиницею цього часу була **племена держава**.

В **третім** періоді, феодальнім, люде живуть спочатку ще племенами. Поруч з хліборобством починає розвиватися по містах і ремісництво. Таким чином вся людність поділялась тоді на сільску, рільничу (хліборобську) і мійську — ремісничу. Прості селяне-хлібороби не жили громадою сільською, а обробляли лани панів-феодалів. Можна сказати, що приблизно кождий більш-менш великий феодал із своїми селянами і складав національну одиницю, принаймні — старався її складати. Городяне ремісники жила по містах і поділялися на „цехи“.

Кожде місто уявляло з себе маленьку республіку. Національною одиницею під кінець феодализму було вже не плем'я, а нарід. Цих одиниць було дуже багато, часто густо в основі окремішности національної лежала не психольоґія народня, а — місцевий діялект. Це було штучним националізмом. Таке дробліннє державне і національне зветься партикуляризмом.

Нарешті допіро в сучаснім, капіталистичнім періоді зявилася нація у повному того слова розумінню.

Отож — етнична ґрупа, рід, племя мали прикметами нації — етничну психольоґію й мову, нарід крім того — територію, а нація — щей культуру.

Проф. Овсянико-Куликовський не так дивиться на розвиток нації. Він говорить, що „так звані дикуни, люде, що стоять на дуже низькому щаблі розвитку, не мають національности, місце якої, в даннім разі, заповнює у них те, що можна назвати „етноґрафичною ріжновидністю", а там, де й того нема, дикун не має иньшої психольоґичної форми „особи" крім тої, що виникає із психольоґії раси. Культурні народи теж мають свою расову психольоґію, але у них вона, мовляв, звязана й зачавлена шарами (наслоеніями) психольоґії етноґрафичної і національної (Укр. Вѣст., стор. 22). Вище ми висловили свою думку, яким чином люде від нижчої ембріональної фази нації переходили до вищої, від родової — комуністичної ґрупи до вищої патріархально-родової, племени і т. д. Нація завше істнувала відтоді, як люде почали жити компактною масою — родиною, родом і т. д. На ембріональному ступіні свого розвитку нація не була такою, якою вона є нині, в капіталістичній добі, вона тоді не мала власної осілости, території, але проте нація всьож була, хоч, правда, в ембріональній формі. Шановний професор розуміє під „етноґрафичною ріжновидністю" приблизно теж саме, що ми розуміємо під ембріонально-національною родовою комуністичною ґрупою, але вживає несправідливої термінольоґії і тому у нього виходить, що дикуни не мають національности! А чи був або є хоч один нарід без національности?!

Професор говорить, що „в психіці людини треба розріжняти, з одного боку, його індівидуальні риси й залети — розума, характера і т. д., його почуття, намітности (страсти),

вчинки, вірування, переконання, поняття і т. д., а з другого — його національні прикмети, і розуміти перші як „зміст“, а другі — як „форму“, в яку цей зміст вкладено“ (ibid.) Професор хоче розріжнити, напр. — вірування, що буде змістом, від національних прикмет, що буде вже формою, але візьмім для прикладу давнього ґерманця або словянина, литовця і т. д. — у них, прецінь, це віруваннє тісно є з нацією звязаним; зміст і форма настільки звязані одне з другим, що розріжняти їх ніяк неможливо. Візьмім і сучасні реліґії, для прикладу, які зрослися з певним народом: католик німець не то, що католик чех, або поляк, провославний українець з Буковини не те, що православний грек, росіянин або сирієць, абісинець etc. Кожда реліґія, оскільки вона довгоісповідується народом, тісно з ним зростає і набірає своїстого національного забарвіння (кольориту). І це тичиться не тільки релігії, але взагалі культури, або того, що професор зве змістом. Культура кождої людини складається з двох частин: культури загальнолюдської, припустім — европейської, в чому всі люде певного розвитку схожі між собою, і культури національної, чим люде ріжняться між собою. Ось чому однаково культурного німця одразу можна відріжнити від словянина, романця, скандинава і т. д.

Професор запитує — „чи можна назвати психічною шпетністю“ з'єднаннє в одній особі двох національних “обличь“, і відповідає на це — „принаймні ні“. Навпаки, це радше — збогатіннє особи, подібно до того як музика-віртуоз, що грає однаковісінько ловко на двох інструментах, богатійшій музично того, який грає тільки на одному“! (ib., стор. 24). Що до музики, то це так, а що до нації — то вже ні. Передовсім — коли буває таке з'єднаннє в одній особі двох націй? Це буває тоді, коли людина належить до одної нації, але по своєму вихованню і иньшим причинам вона належить до другої, бо лічить себе приналежною до иньшої нації. Таке з'явище є ненормальним: кождій нації відповідає своїста національна психіка людини; оджеж не можна мати одразу двох психік! Правда, і тут не без виняток. Стосовно до російських українців треба сказати, що у них якось лучиться українськість з російщиною, але то є, як говорилисьмо, лише

аномалія. Правда поки що з цього не виникає конфликтів між першою і другою націями, але коли поглянемо на українців по инших землях, то побачимо, що там таке злучення двох націй в одній особі є вирост неможливим: не можна бути в Галичині і українцем, і поляком одразу, (як пробував галицький поляк поміщик Теодорович), в Буковині — і українцем і румином, на Угорщині — і українцем, і угорцем, настільки то все є розбіжним. Не можна догодити „Богові й Мамоні“, не можна злучити огонь з водою!

Шановний професор зазначує, що при нормальних варунках ми не відчуваємо, не мислимо своєї національности“ (ib.). Що до пануючих націй, то це так, що до націй пригнічених, „недержавних“, то їм, на жаль, часто-густо дуже гостро доводиться відчувати свою національність!

Наприкінці ми наведемо слова шановного професора, де він говорить, що „психольоґія національна не розділює людей, а з'єднує їх і являється психольоґичною базою для прийдешньої (грядущей) солідаризації всеї людности!“ (ib., стор. 572). Істинно так. І психольоґія національна не тільки являється таким з'єднуючим ферментом, вона ще являється також тим горнилом, де прочищується й кристалізується щей иньша психольоґія, психольоґія клясова, як то ми колись довели в своїй статті (Укр. Хата, ч. 4, 1910 р.).

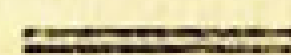
Тому нам здається, що ми не помилимось, коли скажемо, що нація є conditio sine qua non всякого поступу й розвитку людськости взагалі!

В. Грищинський.

Ніби в осінь пізню ключем журавлі,
Літа пролітають мої на землі.
А вслід їм надії уростіч летять.
І гинуть самотно в дорозі життя.

М. Коваленко.

„НОВА ЕРА“.

Ліквідація визвольного руху виявляється не тільки в заходах правлячих кругів, але і в настроях громадянства: багато можна зауважити прикладів коли якісь політичні факти з'являються наслідком фактів психологичних, а не яких инших.

Громадянство українське ще не має змоги утворювати легально-політичні факти, що витекали б з легальних прінціпів політичного життя, як, прим., голосуваннє, економічні сітуації і т. п. Мусить само достроюватись до політичної конфіґурації пануючих кругів суспільства і свій курс направляти не з себе, а від зовнішніх, чужих тенденцій. Це в політиці. Але ніщо на може насилувати настроєвої сили. І всякі рухи проти пануючих тенденцій виникають як раз з внутрішніх, настроєвих, психологичних обставин, через що вони завжде мають форму протесту і ні яку иншу. Всякий рух до визволення від чогось походить не з конкретних прав життя, а з настроєвих, з прінціпів вищої, ніж реальна, справедливости, з сфери ідеалів. Коли ідеал, значить річ не реальна, не відповідає дійсности, або краще навпаки: дійсність не відповідає ідеалові, то з дійсністю змагаються, навертаючи її до надуманої, намріяної форми. На цьому ґрунтується з'явище, що зветься загально „прогресом“, відступом од дійсности і поступом до нової можливости. На цьому основуються всі рухи визвольного характеру. На цьому, і виключно на цьому, стоїть і український рух: він не може виходити з „конкретного відношення сил суспільних“, а з свого права морального: коли він буде прислухатись до „більшости голосів“, то мусить зачинити крамницю; більшість проти його, — пануюча верства і несвідома маса складають таку поважну силу, з якою голосуваннєм, виборами, петиціями нічого не зробиш. Український рух — меншість, цеб то такий елемент, який з „конкретною“ своєю силою ніде не показується, а оперує виключно силою моральною.

Хоч „більшість“ не дає, не хоче української національної школи, а ми її домагаємось. Чому? Нас же меншість, то яке конкретне право маємо, раз не маємо сили?

Ми все-ж таки домагаємось, йдучи проти більшости: російських пануючих сфер, російської інтелігенції, українських „общерусів“ (москофилів) і українського народу, який про свою школу не дбає.

Коли українські обивателі не хочуть своєї школи, ми закриваючись рукавом кажемо: вони не свідомі. Але ця одговорка дуже наївна, або виходить з „політики“. „Свідомість“ — це така річ, що розуміється неоднаково. Коли ми свідомі, то чому у нас різнацій тако-ж багато, як і де инде?

Словом, йде до того, що пристосуваннє до дійсности є ни що инше, як закриття своєї крамнички.

В українському суспільстві є група, що вважає себе за „сіль“ України, свої змагання цілком ототожнює з Україною, з національними і народними інтересами: людей з свого гурту величає борцями, творцями і т. п. рухом українським називає свої крамнички, відродженнєм — теж саме, історією Української інтелігенції — теж саме. Коли почався російський визвольний рух і дав свободу українському слову, наш „православний український“ напрям висунув такі національно-політичні і культурні постуляти, що в радикалізмі своєму можуть конкурувати з „крайно лівими“: тут тобі і соціалізація дібр, націоналізація, установча зібрання, федерація коли не незалежність і т. п. Поняттє нації цілком перенесено на український народ, без обмежень і застережень.

Можно пояснити такий „романтизм“ хіба тим, що — чого лише тоді не говорено, хто лише не був революціонером, і т. п.

Так, часи були лехковажні: багато говорилось, багацько обіцялось. Але прийшов час протверезитись і годі „гратись словами“, тепер — „реальна робота“, „реальні думки“ и т. п.

Група, про котру кажу, — „патріоти“, принаймні вони так називають себе сами і кидають груддя на кожного, що инакше думає. Ці патріоти дуже були радикальні, але...

Теперь потроху виявляють свою фізіономію.

Ще торік вони заявили, що не спочувають закриттю москвофильських інституцій на Буковині, яке вчинив австрійський уряд. Підставою для такого смиреномудрія була та думка, що ми, мовляв, змагаємось за національну свободу, москвофили—

те-ж, значить закриття культурних інституцій суперечить нашим переконанням.

Для нас-же ясно, що москвофили ніякої культури не творять, а власне—руйнують культуру, творену иншими, тому всяке „співчуття" до москвофильських інституцій політично — немудре, і осуджування акту австрійського правительства з українського погляду просто шкідливе.

Але це діло минуле.

Свіжий факт — приклад більш яскравий для характеристики „патріотів", колишніх радикальних поступовців. 7 вересня ц. р. в редакційній статті, присвяченій П. А. Столипінові, газета „Рада" між иншим, характеризуючи діяльність покійного президента министрів, висловила свої „погляди", в яких установила своє розуміннє становища українського народу. Погляд дуже „науковий"! Наводжу характерний уривок:

> „Висловлюючи свій жаль з природу терроористичного акту, жертвою якого став прем'єр, українство не може разом з тим не висловити жалю й з приводу того, що покійний прем'єр чи з пересвідчиння чи несвідомо не мало прислужився до гальмування цілком культурно-національного руху одної з галузок (!) руського народу, народу українського, що, як свідчить історія, брав і хоче надалі брати участь в загально-державному життю Росії в напрямі до спільного блага всіх народів, які живуть під крилами двоголового орла на її просторі.

(„Рада" 7 вересня ц. р. № 203).

Прошу звернути увагу на підреслені мною слова. Тут що ни слово — то й документ.

1. „Рада" вважає себе за все українство, і тому далі розписується за инших. Оскільки це „сміливо", коли не сказати більш, остільки ж далі і сервілістично. Така вже традиція історична: наші доморослі політики величають себе „Івашками" (як колись Брюховецький, гетьман) навіть тоді, коли їх ніхто і не змушує до цього. Догодити начальству кортить! Сміливо розпоряжаються Україною. Якийсь пройдисвіт Брюховецький їде до панів у гості, лизоблюдничає, під-

писує від імені України нову конституцію, дарує свої права і підлещуючись, добивається титула „боярина“ (гетьманові кортить боярин!). Почуває себе повноправним роспоряжатись Україною. „Даєти нам Україну“? питають пани. „О, я це можу! Забирай, дарую! Хіба нам що“... крутячи хвостом і зазираючи в вічі „барину“, одповідає „Івашко“. Йому і в голову не кинулось, що грає він ганебну ролю. Самойловичі, Тетері, Сомки і т. п. політики сватають свою Неньку-Україну за кого винаде, хто зустрінеться. Сучасні, їх наслідники, носячи в собі дух „папаші“ теж: від імени українства лізуть по передніх подавать калоші.

2. Українство — „цілком культурно-національний рух“. Це значить: на стару позицію! Сиділи на ній, як відомо, українофили. „Радикали“ наші гостро осуджували всяке таке „культурництво“, „дрібні діла“, бо це все стояло під гаслом, „для домашнього обихода“. Старовинку хотіли були перелицювати, перекрасити теж саме, влити нове вино в старі міхи. І вливали: домагались автономії, своєї школи, і де яких ще радикальніщих річей. Підкладом цьому всьому стало понятте нації, приложене до українського народу. Але... принятте цього постулята було не щире. Перелицьована стара одежина здавалась „нічогенькою“ дуже недовгий час: як тільки її довелось вжити один два раза — почала просвічувати, повилазили лікті, розлізлось кругом „по всіх швах“. Пізнали люде, що це за штуки, побачили українофила: він визирав з перелицьованої старовинки. Тепер українофил вже признався, що він не зміняв своїх думок, а тільки так собі... Трохи був погрався, щоб потішитись своєю містіфікацією.

3. Понятте нації откинуто: український народ — „одна з галузок руського народу“. Цей ніжний вираз „галузка“ виглядає просто комічно супроти недавніх ще заяв про „30-мілонову націю“. З-під його визирає стара концепція „русскости трех племен“ псевдо-наукових істориків російских і патріотів, що товчуть свою казку про „заблудшую вѣтвь русскаго народа“. Ще більш інтересним зробився український народ, визираючи з під крил двоголового орла, куди його посажено по волі новоявленних істориків з „Ради“. Ніхто їх за язик не тягнув, щоб вони робили признання в стилі à la „Союзъ

русскаго народа“, — отже їм кортіло висловитись так, щоб кости їх учителя Драгоманова перевернулись в могилі. Вони очевидно знають, що їх нові заяви суперечуть в корні науці їх учителя, але... дух часу! Старовинка заворушилась: редакція „Ради“ зробила признання, які її дають певну фізіономію. Тепер ріжні ворохобники мусять втихомиритись і не запитувати — яка программа „Ради“? — ясно: українофильска по зарисах минулого століття.

І так „Рада“ віді мени українства установлює „нову еру“ — відмовлення від українських постулятів останнього часу і перехід на стару позицію типового українофильства, з його основними поняттями: „просвітно-культурництво“, література „для домашняго обихода“ і смиренна „галузка“.

Ми сердечно вітаємо „Раду“ за її щире признання і бажаємо їй успіху на „новій позиції“ з галузкою мира в зубах і під орлиними крилами: годі літати в повітрі на свій риск — під стріхою краще!

Ніяких закидів „Раді“ і її численним читачам не робимо і закликів до отямлення подавати не визнаємо потрібним, розуміючи, що більшість права. Що там навчати досвідчених старих фальшивомонетчиків — адже то їхня користь — оперувати фиктивними цінностями. Ми, яко меншість тепер будемо мати документ, який вони згубили, чи власне признались, що вони його й не мали. „Партія пропавшої грамоти і ...грамотности політичної і національної! — ось який титул напрохується на їх.

Радив би читачим вдуматись в „нову еру“ „Ради“. В купі з заснуванням „християнсько-суспільного союза“ в Галичині і декларацією галицьких попів — це запашний букет українського ренесансу.

Кінчаючи тим, чим почав, спиняюсь на думці, що реакція психологична в українстві є з'явищем самостійним, не залежним від обставин. Взагалі, український рух не має права залежати від їх — він е емансипація від їх. Заява ж „Ради“, віддаючи настрій її читачів і прихільників, свідчить, що перелом в психології української інтелігенції зробився і конкретно виявився в переході на старі позиції.

Цей акт духовного і морального **реакціонерства** буде зарахований історією до актива занепаду України. Дефіціт в відродженні, актив у занепаді.

„Так ми творимо історію України“ — можуть сміливо заявляти наші українофили і це буде правдивим виразом того духовного убожества, що годує своїми соками українофильські стовпища і розвиває силу розкладу, занепаду нашої смішної, огидної потвори — України, що винесла з глибин історії стільки злочинного, тупого, дикого елементу, що надовго ще вистачить цього корму грядущим поколінням.

М. Сріблянський.

ІСКРА.

У полі хтось іскру в ночі заронив,
І довго там тліла вона серед нив, —
А нічка ваблива над нею плила,
І вічною пітьма, здавалось, була.

І довго лежала та іскра в стерні
І гаснути стала, знесиливши в сні, —
Та ніч вже минала, на ранок пішло,
Пташки заспівали, і сонце зійшло.

І раптом прокинулась іскра мала,
Вспалахнула, стебла сухі обняла,
Вогнем зайнялась, охопила лани, —
І степом огненні вже йдуть буруни!

Леонид Красовський.

Григорій Шерстюк.

(Некролог).

24-го жовтня в 11 год. ночі після тяжкої недуги помер український громадський діяч і літерат Григорій Шерстюк. Г. Шерстюк род. в 1882 р. в с. Новий Тагамлик на Полтавщині. Скінчив він курс навчання в Новобугській вчительській семинарії на Херсонщині, а опісля був народним учителем. Учительська діяльність його була нагло перервана в часи визвольного руху. Г. Шерстюк був арештований по політичній справі і по приговору суда він одбував кару впродовж одного року у київській тюрмі. Оселившись потім у Полтаві, Г. Шерстюк співробітничав у російських газетах і приймав найближчу участь в виданні журнала „Рідний край".

Найбільше Г. Шерстюк працював як педагог. Ім складено українську граматку, він керував видавництвом „Український Учитель", писав популярні творі, діточі книжки, а в останній час редагував і педагогичний місячник „Світло"...

Все це наче маленька, чорна робота, але в нашім житті, де на щирого робітника, преданого своему ділові до забуття всього останього, так важко; де поки що і потрібно тільки йно чорної праці, де взагалі над тим чи иншим ділом працює один, два багато робітників — він був такий необхідний і такий щирий та преданний тому варт був за багатьох... Маленької роботи переробив він багато і хоч вона не кричатиме про його, але буде промовляти завжди, бо що робив він, то робив од щирого серця, вкладав свою душу... На цім посту він і впав переможений лихою, передчасною смертю...

Пером земля щирому робітникові українському!..

До читачів. Кожне громадянство жиючи в культурній державі користується правом і можливістю за свої власні гроші одержувати в ч а с н е всі ті видання, на котрі воно шле передплату. Воно звикло мати з редакціями і їх конторами чисто торговельні стосунки: я платю гроші, а мені дають бажанний товар. Не є таким щасливим, наше молоде українське громадянство. Воно по більшій части передплачує видання українські не тому, що має потребу в них, а наче сповняючи якусь покуту за те що має честь бути українцем. А позаяк таких совістливих громадян не занадто густо, то і редакції мають убогі засоби для обо рудовання справи видання. Громадянство наше ще не жиє, не захоплюється життєм суто-українським, яке правда виявляється поки найдужче в літературі; воно не болить його болями і не радіє його радощам; воно наче є щось окреме од того всього, що робиться, що змагається і має де-які поспіхи в культурнім житті України. Громадянство є чужим, напр., тим виданням українським, які видаються виключно для його. А звідсілля і виходить те, що пишуться, друкуються журнали, часописи і т. и., а нікому їх читати, бо громадянство байдуже відноситься до всіх заходів і змагань тих блищих робітників слова, якими і держиться справа. Але це є ненормальність, а кожна ненормальність в житті близче стоїть до могили, ніж здорове, могуче, нормальне. Через те то всі наші видання дихають на ладан і кожному вічно зазирає смерть у вічі. Коли до цього додати ще силу ріжних „обставин" чисто поліційного характера, то і станеться те через що всі, власне, наші видання попадають в зачароване коло, з котрого ніяк не спроможні вибратись: — громадянство не передплачує бо видання їх не задовольняють, а видання одержуючи minimum потрібної для життя суми грошей од передплати, не може розширити справи, поладнати де які очевидні хиби, бо не має на то коштів і вертиться в колесі, мов векша, а вийти на ясний, ширший шлях не може...

В оттакому стані істнує і наше виданнє... Без піддержки меценатів, без грошей капіталиста ми провадимо наше виданнє на ті нещасні копійочки, які маємо з передплати. Вся праця ведеться без оплати, а тільки по потребі духа, але кому невідомо, що єдиним духом не буде жити ні одна справа матеріяльна. Не може й наша. Ті гроші, які одержуємо — платимо за друк та папір і все, але й їх не вистачає... Борги ростуть, справа хилиться, а піддержки од громадянства навіть в формі передплати немає... Загрожує смерть, яку попереджають невчасні, спізнені випуски чергових номерів ріжні комбінації, щоб то було дешевше, щоб довше можна було прожити...

Подібні загрожуючі смертю сімптоми вже бачать наші читачі. Оці власне страшні вістники і виривають у нас оці слова,

слова прохання зрозуміти наш лютий стан і не судити суворо, не кидати в нас прикрими доріканнями, бо ми безсилі побороти обставини при всій нашій щирій, гарячій і безперестаній праці...

Просимо подумать про те, що боремось ми зо смертю через матеріяльне недомогання, що видання не може істнувати та покращати при сих умовах і тільки пильна увага, вчасна і щедра підпомога громадянства українського може спасти справу... Коли б кожний українець рахував своїм обовязком передплатити виданнє, то цього було б досить щоб істнували і працювали ті видання, які тепер ледве животіють і через мертву байдужність громадянства можуть загинуть зовсім...

Не гнівайтесь же на нас за нашу неаккуратність, за всі наші хиби, бо в них не менче винні й ви та ваші товариші, котрі байдуже дивляться на вмираннє молодих паростків укр. руху.

Хай буде сором громадянству українському за те, що не хоче піддержати не жертвою, а тільки передплатою, скілька своїх видань!.. Од його залежить все, бо найповніші кишені поодиноких меценатів вичерпуються, найщиріші бажання окремих людей мають границі і сили найдужчих робітників обриваються...

Журнал „Українська Хата“ оголошує передплату на 1912 рік, але робить це тільки з тим, щоби випробовати відношення громадянства до його. І коли до 1-го січня не збереться хоч більш - меньш певної суми, то журнал виходити в світ не буде і гроші надіслані розішле назад...

І так, в руки твої, українське громадянство, передаємо питання життя чи смерти нашої.. **Редакція журнала „Українська Хата“.**

БІБЛІОГРАФІЯ.

Г. Чупринка. *Білий гарт.* V-й збірник поезій, Київ, 1911. ц. 15 коп.

Дивовижний поет! Як контраст до всього українського життя, до всієї арифметики нашого мистецтва, одтінює нашу літературу, надає зміст рухові. Без дійсно - художніх творів, без невтримного і високого пафосу душі, без життєвого нерву: така наша література, і який контраст в творчости, в самовияві такої індівідуальности, як Чупринка! В убогій українській душі, в придавленних грудях є щось. З титаничною силою крикнув про це Шевченко, а тепер Чупринка виявляє трагедію придавленої душі, збанкротованої, — в якій, мов полум'я перед потуханнєм, спалахують искри і каскадом бризкають в гору, освітлюючи темінь ночі. Це искра бадьорого життя в грудях сухотника. Більш трагичної поезії, ніж Чупринчина, я не можу вказати в нашому письменстві. Що значить „трагизм“ наших титулованих і инших високопоставлених віршомазів?! Щоб трагизм робив враження, він мусить розвиватись логично, с а м і з с е б е, в закінченій, заокругленій формі, гармонично розвинутій с а м і й і з с е б е. Цей трагизм цілком розвивається з конкретного життя; щоб говорити про біль, рани треба боліти, носити рани в душі. Чи-ж можна серйозно говорити про трагизм там, де йде клопіт про галушки і політику, про чорний пар або плодозмін, про кіз про шовківництво і тютюнництво, про панські милості і самоотверженіе лакеїв? Чи мож бути трагичним той поет, що шукає де більше платять за рядок, що шукає похвали від дурня, тішиться

нею нехатує слово правди? Чи може бути трагичним той художник, що йде на панахиду, не вірючи в її доброцільність і зміст? Ні, хто може лицеміріти, той не може бути трагичним. Це все відноситься до тих, — що де ни ступнеш, а на його попадеш — укрїнських поетів, які, кажучи по-українському, запихаються галушками та ковбасами, торочуть про „рани", „любов до меншого брата", „муки", ріжні „розпуки" і т. д. Просто гидко їх читати. Не стікаючи кров'ю — не маєш права писати про болї. Профанація страждань, любови, „праці для инших" і „смерти за братів" — це основний зміст 99% українського письменства. І через це оці святоші роблються огидними, і через те українська література не кличе до подвигів, а деморалізує душі.

Контрастом до цього всього стоїть Чупринка. Він став на переломовій грані нашого життя, висловлюючи беззмістовність життя, крах того чим ніби жила і живе українська душа. Не можна жити в болоті ординарности і хамства, не можна любити того, що люблять базарні люди, не можна боліти через те, що хтось продешевив на теличках або картоплі, що хтось видав книжку, а її не купують, хтось видає газету, а її не передплачують. Ні, це не життя, трагизму тут нема. Трагизм власне в тім, що таке „життя" стоїть на захопленій самоправно позиції і називає себе життям. Трагизм в тім, що воно є с т ь.

З незвичайним розмахом і талантом, пафосом і тонкістю представляє нам Чупринка себе, як контраст нашому життю. В цьому позитивна громадська заслуга автора. Друга в тім що показує, що він пише талановито, цеб-то не так, як пишуть українці. З цього українці — коли у їх є хоч крихта тями — можуть навчитись не брать перо в руки для писання віршів. Третья в тім — що маючи в своїх руках поезії Чупринки, не сором називатись українцем. Про збірку „Білий гарт" можна сказати, що вона робить честь українській літературі тим, що з'явилась в українській мові. Такі річі, як „Вальс", „Бенкет", „Ноктюрн", „Смертію Смерть", „Загублений рай", „Шлях квітчастий" — окраса нашої поезії.

Не можна з признанням казати про слова: „л у п о т і н н я м", „бахну - трахну", які вживає Чупринка. Так пишуть тільки українці. П о е т мусить звернуть на це увагу.

Не можу відмовити собі приємности зазначити, що збірку Чупринки „сопровождаетъ" прологом О. Коваленко. Це вже контраст до Чупринки. Великим лицярям — потрібні оруженосці. Щоб оруженосець був добрячий і не шокірував лицаря—він мусить бути нічим не похожий на свого пана, не мати нічого лицарського. Чупринка зробив вибір влучно.

О. Коваленко. *Спів соловья.* ІІІ-й збірник поезій. В-во „Ранок" Київ, 1911. Ст. 31, ц. 15 коп.

Ви уявляєте такі блискучі річи: налетіли на Олексу Коваленка „души - хмари":

Сміхом — жартом, співом — дзвоном,
Вільним гоном — перегоном
Розлилися,
Подалися,
Звук за звуком навздогін (ст. 23).

Просто неможливо одріжнити — хто це написав: Чупринка чи Коваленко? Коли О. Коваленко виходив би, наприклад, з Чупринчиної кватирі і надів пальто, не своє, а Чупринчине, то очевидно, що оце „Коваленкове" пальто було б абсолютно таке, як і власне Чупринчине. Ми можемо пізнати, що це н е Коваленкове пальто тільки через те, що воно сидітиме на йому мішком, з чужого плеча". Примірка не та!

Так і з віршами О. Коваленка: він старанно вибірає з поезій Чупринки всі слова: і „прудкобіжні", „прудкольотні", „громом — дзвоном" і т. д. без кінця, але це... „пальто з чужого плеча": Домінуючий „настрій" О. Коваленка:

„Я веселий і сміюся, Цілий мир мені вторує;
Тільки струн я доторкнуся, — Місяць з зорями танцює.
(ст. 20).

Про свої „наміри“ він розказує:

Шалом, громом загремлю,
Дзвоном, співом розіллюся,
Смерті в очі засміюся,
Пеклом, морем закиплю.

Буду сонцем для людей,
м сіятиму красою,
Всіх скроплятиму росою
І вестиму в храм ідей.

Дикий морок розжену,
Другів виведу з оселі
В чисті, радісні пустелі,
Мрію, щастя дожену.

Сам горітиму в огні,
Искри гратимуть роями,
Над безмежними гаями,
Искри - зорі чарівні. (ст. 19).

Просто аж млосно робиться від такого страхіття. Думається, що ось - ось почнеться землетрус і ти полетиш стовбулà бо - зна куди. Думається, що ми б з меншим жахом приняли звістку, що через 5 хвилин почнеться світоприставлення: вилетять дракони, огнені колесниці, громи, стріли, пожежа, ґвалт — страшний суд.

І чого б ото так жартувати: тільки лякати людей. Такі жарти небезпечні. Ну, й „шутник“ же О. Коваленко. Ради Бога, пожалійте, добродію, нас кволих і „пеклом, морем“ не кипіть, бо де ж нам тоді дíватись?!

О. Коваленко майже серйозно думає, що він — соловей. Ми могли б з цим згодитись, коли б не знали, що О. Коваленко любить жартувати: напр., наліпить коників з глини, позапрягає їх в чудернацьку збрую і поганяє, гукаючи отетерілим приятелям, що він катається, на рисаках.

Погані у вас вірші, добродію... ***М С.***

П. Понятенко. *„Значінне рідної мови для поетичної творчости.* Т. Шевченко“. Київ 1911 р. Видавництво, „Зоря“ ц. 5 коп.

Від д. Понятенка можно було б сподіватись ширшого і глибшого, а головне, більш оригінального обговорення цеї теми. Тема сама по собі надзвичнйно цікава і викликала не один раз братись за неї не одного письменника. Справді, чому прозовітвори Шевченка, писані по московскому (а їх більше, ніж українських) не заняли в літературі того місця, що „Кобзарь“? По російському Шевченко написав навіть кілька пес але самі його приятелі признали його творчість по московському недостойною його пера і взагалі в літературі російській Шевченко зазнав крах, не дивлячись що чудово говорив по московському і т. п. Сила великого Шевченкового таланту зраджувала йому, як тільки він виступав на чужу йому ниву.

Але чому другий великий українець-Гоголь, вийшов блискучим переможцем? Невже Гоголь був так незрівняно вище Шевченка? Чому, напр.: Винниченків дебют в російській літературі пройшов так помітно? Такі питання натурально приходят в голову, коли хто думає над судьбою московських творів Шевченка. Сказати одно: тому що писані не на рідній мові — дуже мале поясненне, хоч і найбільш правдиве. В усякому разі його треба було обгрунтовать, а д. Понятенко проказавши умову теореми, не дав майже ніяких доказів, бо його засоб (ad absurdum) тут вживати було не можна. Бо в психології далеко більш- шляхів, ніж в математиці і навіть „два рази по два“ тут може бути не чотирі, а дванадцать.

Через те і брошура П. Понятенка не може задовольнити читача, хоча де - яким читачам і каже новину. Зходячи на дешеву ціну і дуже гарну популярну мову, раємо всім прочитати її.

І. Баваи.

Ціна 35 коп.

з пересилкою 40 коп.

Редактор-видавець *Павло Богацький.*

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський у Києві“ Хрещатик 40.